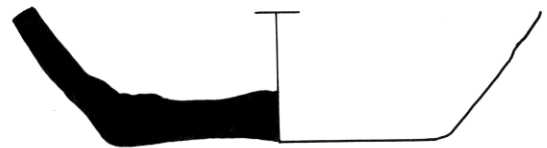
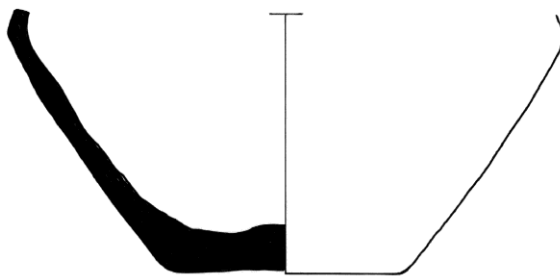
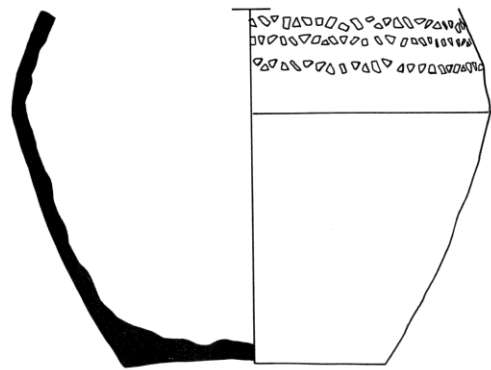
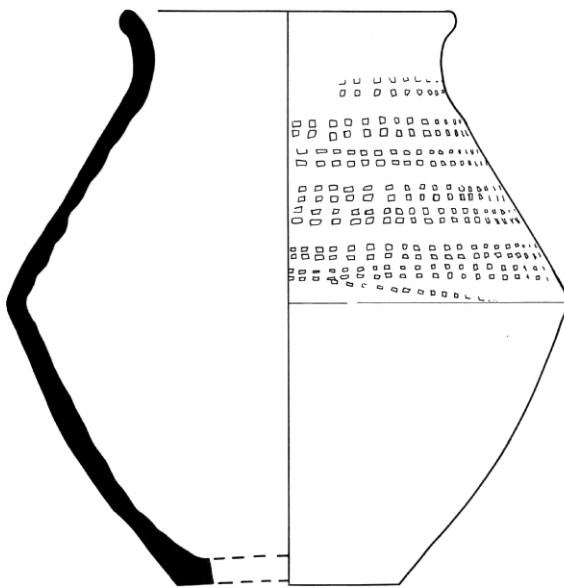

Dood en begraven aan zee

Beschrijving van materiaal van een in 1906 opgegraven Merovingisch grafveld bij Naaldwijk

S.R. van Vuuren

Afbeelding voorkant:
Tekeningen: Menno Dijkstra
Setting: Sharon van Vuuren

Dood en begraven aan zee

**Beschrijving van materiaal van een in 1906 opgegraven Merovingisch grafveld bij
Naaldwijk**

Auteur: S.R. van Vuuren

Studentnummer: S0902586

Begeleider: Dr. F. Theuws

Cursucode:

Specialisatie: Archeologie van Noordwest Europa

Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie

Leiden, 2 mei 2012

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
2 Opzet van het onderzoek	8
2.1 <i>Selecteren van een onderwerp</i>	8
2.2 <i>Eerder onderzoek</i>	8
2.3 <i>Methoden en technieken</i>	9
2.3.1 <i>Onder de grond</i>	9
2.3.2 <i>Datering van het materiaal</i>	10
2.3.3 <i>Naaldwijk aan zee</i>	11
2.4 <i>Discussie en verder onderzoek</i>	11
2.5 <i>Conclusie</i>	12
3 Onder de grond	13
3.1 <i>Nieuwe lithostratigrafische indeling</i>	13
3.2 <i>Geologische kaart van Naaldwijk en omgeving</i>	14
3.3 <i>De ligging van het grafveld</i>	15
3.4 <i>De locatie van de nederzetting</i>	17
3.5 <i>Verschil in locatiekeuze</i>	18
4 Beschrijving en datering van het materiaal	19
4.1 <i>Complete potten</i>	20
4.2 <i>Determineerbare incomplete potten en scherven</i>	23
4.3 <i>Gedraaide onbepaalde scherven</i>	27
4.4 <i>Handgevormde onbepaalde scherven</i>	30
4.5 <i>Andere vormen aardewerk</i>	30
4.6 <i>Dateringen</i>	33

5 Naaldwijk aan zee	36
5.1 <i>Bestaansmogelijkheden</i>	36
5.2 <i>Contacten en Handel</i>	39
6 Discussie en verder onderzoek	41
6.1 <i>Herkomst van het aardewerk</i>	41
6.2 <i>Isotopenonderzoek</i>	41
6.3 <i>Ijzeren nieten</i>	42
6.4 <i>Merovingische grafvelden in de omgeving van Naaldwijk</i>	42
6.5 <i>Grafvelden uit andere tijdsperioden</i>	43
6.6 <i>Inhumaties</i>	43
7 Conclusie	44
Samenvatting	46
Bibliografie	47

Lijst van Tabellen

Lijst van Afbeeldingen

Bijlagen

Bijlage 1: Inventarislijsten van het Rijksmuseum van Oudheden

Bijlage 2: Determinatieschema van Siegmund (1998, 128)

Bijlage 3: Tekeningen van het aardewerk van Menno Dijkstra

1 Inleiding

Een gebied in de archeologie waar nog niet veel over bekend is, zijn de grafvelden uit de Merovingische periode in West-Nederland. In deze scriptie hoop ik hier wat meer licht op te kunnen werpen, door een kleine studie te maken van grafvelden rondom de mondingen van de grote rivieren in Nederland, de Rijn en de Maas. Ik zal hierbij een casestudy maken van het grafveld in Naaldwijk, dat in 1906 door de Rijksmuseum van Oudheden is opgegraven. Om het gebied in zijn geheel te onderzoeken, voert te ver voor deze BA-scriptie.

In 1906 heeft er een opgraving plaatsgevonden aan de Grote Achterweg te Naaldwijk, uitgevoerd door het Rijksmuseum van Oudheden (RMO). Het woord opgraving is wellicht iets te veel gezegd (Dijkstra 2011), daar het voornamelijk ging om het verzamelen van de losse vondsten. Het terrein was al verstoord, en dus kunnen de vondsten niet of nauwelijks in een context geplaatst worden. Het onderzoek van het RMO werd gestart naar aanleiding van de vondst van een bronzen Romeinse hand, welke door een toevallige voorbijganger is ontdekt.

In 1935 heeft er nog een opgraving plaatsgevonden op het terrein aan de Grote Achterweg te Naaldwijk. Bij deze opgraving zijn er restanten gevonden van een Romeinse nederzetting, die tot in de middeleeuwen blijft bestaan. Ook is er een gracht ontdekt die om de nederzetting heen lijkt te lopen (Holwerda 1936).

Het verzamelde materiaal uit beide opgravingen is gedocumenteerd in handgeschreven inventarislijsten die in tweevoud zijn opgemaakt, en waarvan één exemplaar zich in het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) bevindt (het andere exemplaar bevindt zich in het nationaal archief in Den Haag). Deze inventarislijsten bestaan uit een lijst waarin de genummerde vondsten kort zijn beschreven. Deze zijn bekend van zowel de opgraving uit 1906 als die uit 1935 (Bijlage 1).

Zoals eerder genoemd, bestaat het materiaal uit zowel Romeins als middeleeuws materiaal. In deze scriptie wil ik mij echter richten op het vroegmiddeleeuwse materiaal dat afkomstig van een grafveld geweest kan zijn. Zeker is dit niet omdat het materiaal, zoals eerder vermeld, verzameld is op een reeds verstoord stuk grond. Dit heeft als

gevolg dat elke vorm van context ontbreekt. Dat het zeer waarschijnlijk een grafveld is geweest, blijkt uit de crematieresten die in enkele urnen zijn aangetroffen.

Het doel van deze scriptie is om de vondsten uit Naaldwijk beter te documenteren dan tot op heden is gebeurd. Voor mijn onderzoek heb ik de volgende hoofdvraag opgesteld:

Wat vertelt het grafveld van Naaldwijk ons over het grafritueel en de locatiekeuze van grafvelden in de Merovingische periode in het Nederlandse kustgebied?

Ik richt mij in dit onderzoek dus vooral op het grafveld van Naaldwijk. Ik heb hiervoor gekozen, omdat dit een grafveld is, waar weinig direct onderzoek naar is gedaan. M. Dijkstra heeft de grafvondsten wel bekeken voor zijn onderzoek naar Merovingische grafvelden in West-Nederland, met in het bijzonder Zuid-Holland (Dijkstra 2011), maar dit was geen onderzoek specifiek gericht op het grafveld van Naaldwijk.

De afbakening van het Nederlandse kustgebied is bewust gekozen, omdat de geologie van het kustgebied in Nederland sterk verschilt van de geologie in het oosten van het land en het Middelnederlandse rivierengebied. Daarom lijkt het mij niet logisch om met een onderzoek van een grafveld in het kustgebied conclusies te willen trekken over grafvelden in een gebied waarvan de geologie en het landschap zo anders is dan het onderzochte gebied.

Om zoveel mogelijk gestructureerd te werken, heb ik een aantal deelvragen opgesteld. Ik hoop via het beantwoorden ervan een duidelijk beeld van de omgeving en de achtergronden van het grafveld en grafritueel te creëren, en hoop dat het op deze manier eenvoudiger wordt een zo gericht mogelijk antwoord op de hoofdvraag te vormen.

De volgende deelvragen zal ik in mijn scriptie behandelen en zo goed mogelijk proberen te beantwoorden:

Wat is de geologie en de bodemsoort van het terrein waarin het grafveld is gevonden en in welke mate verschilt die van de geologie en de bodemsoort waarin de nederzetting van Naaldwijk is gevonden?

Bij het beantwoorden van deze vraag wil ik gebruik maken van verschillende geologische- en bodemkaarten. Hiernaast wil ik kijken wat voor invloed deze bodemsoorten gehad kunnen hebben op wat er is overgebleven van het grafveld en hoe de omgeving eruit gezien kan hebben.

Wat is er in Naaldwijk aangetroffen en wat is de datering van deze vondsten?

Naar aanleiding van deze deelvraag ga ik de artefacten beschrijven die in Naaldwijk zijn gevonden. Ook hoop ik een zo groot mogelijk deel van dit materiaal te kunnen dateren aan de hand van de verschillende vormen en van de versieringen die op het materiaal te zien zijn.

Naast het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen, zal er ook worden ingegaan op de methodiek en de aanpak van het onderzoek, zodat het voor een ieder duidelijk is wat ik gedaan heb, waarom ik dat zo gedaan heb en hoe ik tot de resultaten van het onderzoek ben gekomen.

2 Opzet van het onderzoek

2.1 Selecteren van een onderwerp

De keuze voor een onderzoek naar het grafveld van Naaldwijk, is een keuze die ik niet alleen heb gemaakt. Wat voor mij wel duidelijk was, was dat ik het liefst een onderzoek zou doen naar iets dat met de vroege middeleeuwen te maken heeft. Omdat ik het begrafenisritueel uit alle perioden interessant vindt, viel de keuze op een grafveld uit de Merovingische periode. Na wat rondgevraagd te hebben bij docenten, werd het grafveld van Naaldwijk voor mij genoemd door drs. E. J. Bult. Na deze suggestie was het nodig om zoveel mogelijk uit te vinden over het grafveld van Naaldwijk. Zo moest ik uitzoeken of het niet al een keer onderzocht en gedocumenteerd was. In de bibliotheek van de universiteit was echter niets te vinden over het grafveld of de opgraving die daar in 1906 zou hebben plaatsgevonden.

Wat ik wel mondeling te horen kreeg, was dat M. Dijkstra bezig was met een onderzoek naar grafvelden in Zuid-Holland. Toen ik na ging vragen of hij ook het grafveld van Naaldwijk al had bekeken, bleek dit inderdaad het geval. Omdat ik het materiaal met een andere vraag wil onderzoeken, die hij in zijn onderzoek niet heeft gesteld, bleek het voor mij toch mogelijk om dit onderwerp aan te houden.

2.2 Eerder onderzoek

Zoals eerder genoemd is het grafveld in Naaldwijk nog niet echt nader onderzocht. Het enige wat bekend was, was dat het materiaal van de opgraving uit 1906 zich in het RMO bevindt. Na een korte uitleg over mijn onderzoek, werd ik verwezen naar de bibliotheek van het RMO, alwaar ik een inventarislijst (Holwerda 1907) in kon zien. Deze inventarislijst bestond uit een zeer beknopte beschrijving van het materiaal dat verzameld was op het terrein, en verder geen enkele informatie over de achtergrond of de ligging van het terrein (bijlage 1).

Ik heb daar eveneens de inventarislijst ingezien van een opgraving van het RMO in 1935 (Holwerda 1935), waar een deel van een nederzetting is aangetroffen. De vondsten van deze opgraving dateren echter voornamelijk uit de Romeinse periode en zijn zeer waarschijnlijk afkomstig uit een inheems Romeinse, omgrachte nederzetting.

Recent onderzoek in Naaldwijk, door ADC ArcheoProjecten (Van der Feijst *et al.* 2008), heeft echter aangetoond dat de nederzetting die Holwerda (1936) heeft gevonden, een veel langere periode in gebruik is geweest, vanaf de Romeinse tijd tot ver in de middeleeuwen, dus ook in de periode dat het grafveld in gebruik is geweest. Dit onderzoek was echter volledig gericht op de nederzetting, en geeft geen verdere informatie over het grafveld. Het is ook mogelijk dat deze bewoning niet continu is geweest, maar dat er een periode is geweest dat de bewoning verdwenen is uit het gebied, waarna het weer opnieuw gekoloniseerd is.

Zoals eerder vermeld heeft M. Dijkstra wel al onderzoek gedaan naar het grafveld van Naaldwijk, in een bredere context (Dijkstra 2011). In zijn boek beschrijft hij de grafvelden die in Zuid-Holland zijn gevonden, waarbij ook het grafveld van Naaldwijk genoemd (Dijkstra 2011, 252). In mijn onderzoek wil ik echter wat dieper in gaan op het materiaal van Naaldwijk. Voor zijn onderzoek had M. Dijkstra ook het RMO bezocht om het materiaal te bekijken en te tekenen. Omdat zijn tekeningen echter niet allemaal in zijn boek gepubliceerd zijn, heb ik contact met hem opgenomen met de vraag of ik de tekeningen voor mijn onderzoek mocht gebruiken. Na uitgelegd te hebben waarvoor ik ze wilde gebruiken, heeft hij ermee ingestemd dat ik ze mocht gebruiken, maar enkel voor mijn scriptie.¹

2.3 Methoden en technieken

De onderzoeksvragen die ik in deze scriptie hoop te kunnen beantwoorden, leiden tot een onderzoek dat zowel is opgebouwd uit literatuurstudie, als een deel materiaalstudie. Deze verschillende soorten van studie, leiden logischerwijs ook tot verschillende methoden om de vragen te kunnen beantwoorden.

2.3.1 Onder de grond

De vraag over de ondergrond van het gebied is voornamelijk gebaseerd op literatuur. Dit zal zowel bestaan uit beschrijvende literatuur als uit het bestuderen van de geologische bodemkaart (Staalduinen 1979).

¹ Het plan is opgevat om gezamenlijk een publicatie aan het grafveld te wijden.

De meest voor de hand liggende methode om te gebruiken bij het beantwoorden van de vraag over de bodemopbouw is gebruik te maken van de bodemkaart, die voor dit gebied beschikbaar is. Hiervoor gebruik ik de bodemkaart van het district 36 west (Staalduinen 1979) waar ook Naaldwijk duidelijk op te zien is.

Naast de verschillende grondsoorten in het gebied, is er op deze kaart ook een topografische laag zichtbaar, wat het makkelijk maakt om het grafveld te lokaliseren, want van het grafveld is bekend waar het zich op de topografische kaart bevindt. (Dijkstra noemt de straat waar het grafveld is gevonden, de Grote Achterweg in Naaldwijk) (Dijkstra 2011, 252).

Het grootste probleem bij het beantwoorden van deze vraag ligt in het feit dat de bodemkaart in 1979 is gemaakt, en daarmee is hij enigszins verouderd. Nieuwe inzichten in de bodemopbouw en de geologische opbouw van de ondergrond in Nederland, hebben gezorgd voor de totstandkoming van een nieuwe lithostratigrafische indeling². Met deze nieuwe indeling is ook de hele naamgeving veranderd, en kunnen de namen die op de geologische kaart vermeld staan niet meer gebruikt worden. De nieuwe indeling is echter niet geheel 1 op 1 over te zetten vanaf de oude indeling. De moeilijkheid is om het grafveld in deze nieuwe lithostratigrafie te plaatsen.

Omdat de nieuwe inzichten op het gebied van geologie elkaar snel opvolgen, zijn er geen recente papieren kaarten meer beschikbaar, maar is er alleen een digitale versie (<http://www.dinoloket.nl/data/download/maps/images/geologische%20overzichtskaart%20van%20Nederland%202010.pdf>), die makkelijker te vernieuwen is dan papieren kaarten.

Door het combineren van de oude kaart, de nieuwe kaart op internet en het boek van De Mulder (2003), valt het grafveld toch te plaatsen in de nieuwe lithostratigrafische indeling. Het boek van De Mulder (2003) geeft vervolgens een beschrijving van de lagen die genoemd worden, waardoor de vraag over de ondergrond beantwoord kan worden.

2.3.2 Datering van het materiaal

Met het geven van een datering aan de gevonden stukken aardewerk, hoop ik een datering te geven aan de tijd dat het grafveld in gebruik is geweest. Omdat het materiaal voornamelijk uit knikwandpotten bestaat, zal ik mijn datering baseren op twee

² Het gaat hier om de geologische aanduidingen die zijn veranderd en niet de bodemaanduidingen.

typologieën voor knikwandpotten. De typologieën die ik zal gebruiken, zijn opgesteld voor het Duitse Rijngebied (Siegmond 1998 en Müssemeier *et al.* 2003). Dit omdat er nog geen typologie bestaat voor knikwandpotten gebaseerd op Nederlands materiaal, en het aardewerk sterk overeen lijkt te komen met aardewerk uit het Duitse Rijngebied. De typologie die Müssemeier *et al.* (2003) gebruikt, is gebaseerd op de versieringen die aangebracht zijn op het aardewerk en, in mindere mate, op de vorm van het aardewerk. Ook op het aardewerk uit Naaldwijk zijn in bijna alle gevallen versieringen zichtbaar, dus zal deze typologie op de meeste stukken toepasbaar zijn. Op basis van de versiering kan het aardewerk ingedeeld worden bij een bepaald type, waar een bekende datering bij hoort. Deze datering wordt dan ook van toepassing geacht op het materiaal uit Naaldwijk.

De typologie van Siegmond (1998) is niet zozeer gebaseerd op de versiering als wel op de vorm van de potten.

Voor de indeling in de typologie van Siegmond (1998) worden drie maten gebruikt: de diameter van de mond, de diameter van de knikwandpot op het breedste punt en de hoogte van de pot. Op basis van deze verschillende maten worden er twee variabelen uitgerekend, waarna de pot bij een bepaalde grondvorm ingedeeld wordt. Deze variabelen worden uitgerekend door eerste de buikdiameter door de hoogte te delen, en daarna de diameter van de mond door de buikdiameter te delen. Met deze maten kan worden vastgesteld of de potten een hoge gesloten vorm hebben of een brede open vorm. Op basis van de uitkomsten van deze breuken, wordt de grondvorm bepaald (bijlage 2). Hierna wordt er in een aantal stappen een schema gevolgd, wat leidt tot een bepaald type (b.v. Kwt 1.11)(bijlage 2). Ook hier heeft elk type een eigen datering.

2.3.3 Naaldwijk aan zee

In dit hoofdstuk zal ik de informatie uit eerdere hoofdstukken combineren met kennis over landschapsreconstructie en bestaansmogelijkheden om te proberen de manier van leven van de bewoners van de nederzetting die bij het grafveld hoorde te reconstrueren.

2.4 Discussie en verder onderzoek

Omdat er veel onduidelijk is over het materiaal, zijn er ook meerdere interpretaties mogelijk. Dit zou kunnen leiden tot discussies. Deze benoem ik in dit hoofdstuk.

Daarnaast zijn er meerdere mogelijkheden tot verder onderzoek. In deze scriptie zou dat te ver gevoerd hebben, maar dit sluit niet uit dat het grafveld nader onderzocht zou kunnen worden.

2.5 Conclusie

Aan het einde van deze scriptie zal ik een conclusie trekken aan de hand van de antwoorden op de onderzoeksvragen die in de inleiding beschreven staan.

3 Onder de grond

Naaldwijk is een plaats in Zuid-Holland, ten zuidoosten van Den Haag. Gelegen in de Randstad en enigszins in het binnenland, ligt Naaldwijk nu niet meer aan een groot open water, maar dat is vroeger waarschijnlijk wel zo geweest (zie hieronder). Voor een uitleg moet men gaan zoeken in de geologische ondergrond van Naaldwijk, maar dit is niet altijd eenvoudig. De geologie van Nederland is een ingewikkeld geheel van verschillende lithologische eenheden. Deze eenheden zijn gevormd door zowel zee- en rivierafzettingen, eolische afzettingen en andere processen, zoals bijvoorbeeld veenvorming. Men is al lang bezig deze verschillende lagen in kaart te brengen, om een overzicht te krijgen van hoe de ondergrond van Nederland is opgebouwd. In de jaren '70 van de vorige eeuw is men begonnen met het karteren van de ondergrond in Nederland, onder andere met behulp van boringen, verspreid over grote gebieden. Deze kartering neemt echter veel tijd in beslag, en er zijn dus ook nog slechts van enkele delen van Nederland geologische kaarten beschikbaar.

3.1 Nieuwe lithostratigrafische indeling

Zoals hierboven vermeld, zijn al in de jaren '70 van de vorige eeuw enkele delen van de Nederlandse geologie in kaart gebracht. Ook het gebied rondom Naaldwijk is in die tijd in kaart gebracht. Echter, door nieuwe inzichten zijn de indelingen van de formaties en laagpakketten van deze kaart enigszins verouderd. Er is in 2003 namelijk een nieuwe lithologische indeling gemaakt. Dit levert een moeilijkheid, omdat de oude lithostratigrafische indeling die men bij het maken van de kaart heeft gebruikt, niet één op één overeenkomt met de nieuwe lithostratigrafische indeling.

Het werd echter nodig gevonden om een nieuwe indeling te maken, gezien de oude indeling gebaseerd is op opvattingen die nu niet blijken te kloppen. De kaart die ik heb bestudeerd dateert uit 1979. Ook deze is dus enigszins verouderd en komt niet goed overeen met de nieuwe indeling.

De oude indeling, waarop de kaart gebaseerd is, gaat er van uit dat de bodem is opgebouwd uit verschillende lagen die voornamelijk door de zee zouden zijn neergelegd. De bodem zou gevormd zijn door verschillende trans- en regressiefasen van de zee (Staalduinen 1979 en Dijkstra 2011).

Deze fasen duiden op perioden waarin het water al dan niet toegang had tot het achterland. In de fasen waarin de strandduinen aaneengesloten waren, vormden zij een bescherming tegen de zee voor het achterland. In een dergelijke regressie had de zee een zeer geringe invloed op het achterland en de bodemvorming van het gebied achter de duinen. Wanneer er echter een doorbraak ontstond in de lijn van zandduinen, ontstond er een zeegat, waardoor de zee toegang had op het achterland. Ook de invloeden van eb en vloed waren dan merkbaar. In deze periodes had de zee dus ook genoeg mogelijkheid om sediment achter te laten in deze gebieden.

In hernieuwde inzichten bleek de invloed van de zee niet zo groot als gedacht. Ook de rivierafzettingen en eolische (wind) afzettingen leken een aanzienlijke rol te spelen in de vorming van de bodemlagen in het gebied achter de duinen.

De nieuwe indeling verschilt echter vooral van de oude, in het feit dat de nieuwe indeling meer gebaseerd is op de eigenschappen van de verschillende lagen, die voor een groot deel ook met het blote oog zichtbaar waren (De Mulder 2003). Het gevaar van de oude indeling was, dat de lagen steeds meer op ouderdom ingedeeld werden. Dit is echter niet de bedoeling binnen de lithologie, welke bedoeld is om lagen op basis van eigenschappen van het materiaal waaruit ze zijn opgebouwd in te delen. Met de nieuwe lithostratigrafie is het gemakkelijker lagen te correleren, omdat het gemakkelijker is de eigenschappen van de lagen met elkaar te vergelijken.

3.2 Geologische kaart van Naaldwijk en omgeving

Naaldwijk ligt in een gebied dat al in de jaren '70 als een van de eerste gebieden van Nederland in kaart is gebracht door middel van boringen. Op deze kaart zijn de verschillende lagen van de bodemopbouw duidelijk te zien. De verschillende kleuren geven de grenzen aan van de verschillende ondergronden die er te vinden zijn. Ook staan er plaatsnamen op de kaart, wat oriëntatie eenvoudig maakt.

Met het lezen van de kaart is wel enige voorzichtigheid geboden. Een kaart heeft immers alleen de mogelijkheid om een beeld in 2d weer te geven. Voor mijn onderzoek is het van belang er achter te komen, of de ondergrond in de Merovingische periode er hetzelfde uitzag als de ondergrond heden ten dage lijkt te zijn.

Dit lijkt voor een deel niet zo te zijn. Als de kaart uit 1979 geraadpleegd wordt, is te zien dat er ten zuiden van een strandwal een gebied is waar voornamelijk jonge afzettingen liggen. Deze deposities zijn na de gebruikperiode van het grafveld gevormd. Onder deze lagen liggen juist weer lagen die een stuk ouder zijn. Het is dus heel goed mogelijk dat er hier een of meerdere lagen ontbreken, die mogelijk door erosie zijn verdwenen.

In de profielkaarten is tevens te zien dat de lagen ten zuiden van de strandwal veel dieper reiken dan de laag van de strandwal.

Een mogelijke verklaring is dat er ten tijde van het grafveld een groot open water ten zuiden van de strandwal was. De duinen die nu het gebied ten zuiden van de strandwal droog houden, zijn pas rond 1200 gevormd. Omdat de strandwal hoger gelegen was, hield deze het land erachter redelijk droog. De bewoning is aangetroffen op het zand zelf, waar de kans op het behouden van droge voeten het grootst was.

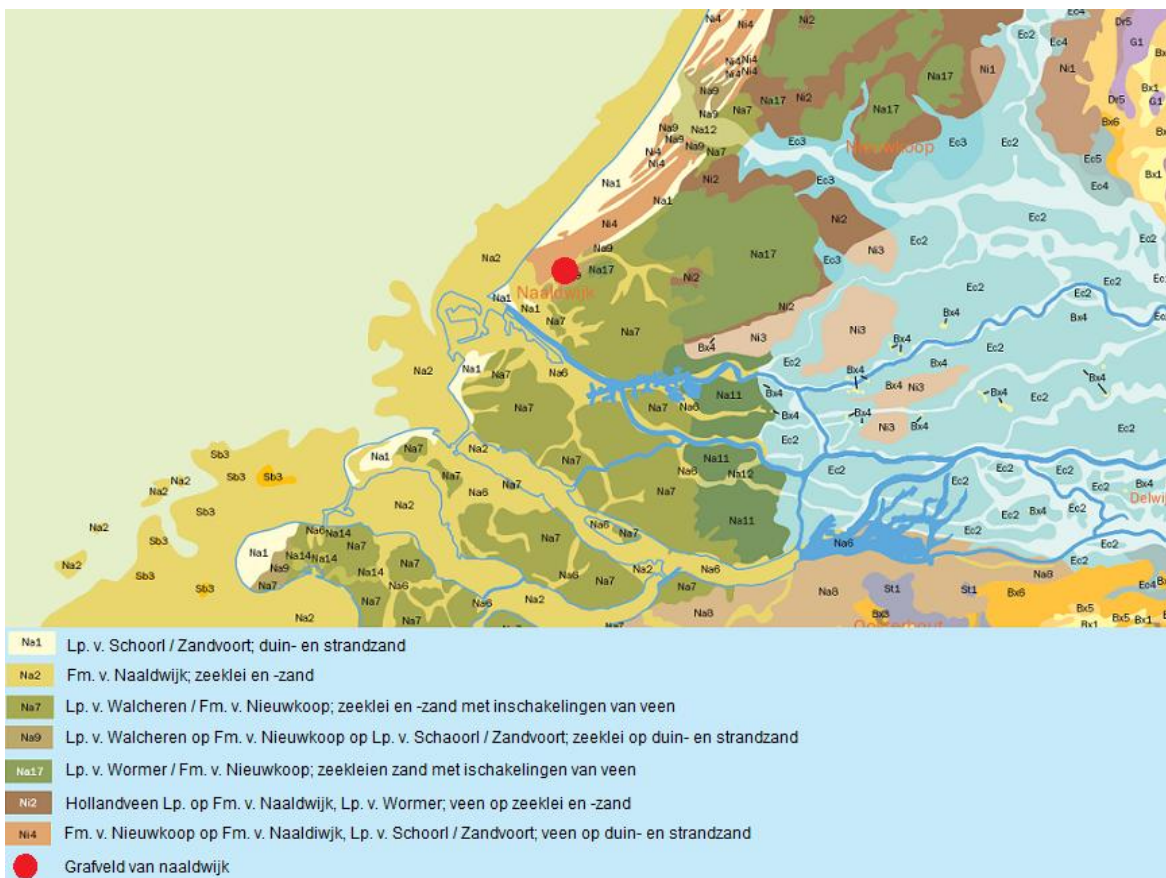
De grootste moeilijkheid bij het bestuderen van de kaart, is echter het feit dat de gehele indeling niet meer overeenkomt met de nieuwe lithologische indelingen. Daarom heb ik, naast het bekijken van de kaart, ook gezocht naar kaarten waarop de nieuwe indeling aangegeven is. De enige versie hiervan lijkt de kaart van het online DINO-loket te zijn (<http://www.dinoloket.nl/data/download/maps/images/geologische%20overzichtskaart%20van%20Nederland%202010.pdf>). Men heeft de nieuwe indeling niet vastgelegd, omdat deze nog steeds aan verandering onderhevig is, en dus niet stabiel blijft. In een digitale omgeving is dit makkelijker aan te passen dan op een papieren versie, waar het hierboven beschreven probleem blijft bestaan.

3.3 De ligging van het grafveld

Uit de kaart van de ondergrond in Nederland van het DINO-loket blijkt duidelijk dat Naaldwijk en omgeving op de formatie van Naaldwijk liggen (zie afbeelding 1). In De Mulder (2003, 313) wordt deze formatie als volgt beschreven: *“De formatie van Naaldwijk bestaat uit een complexe opeenvolging van overwegend zeer fijn tot matig fijn zand en sterk zandige tot zwak siltige klei. De sedimenten in deze formatie zijn over het algemeen kalkhoudend en bevatten vaak schelpresten”*.

In deze omstandigheden liggen dus zowel het grafveld als de nederzetting. De ligging van het grafveld is nog iets duidelijker te benoemen. Binnen de formatie van Naaldwijk zijn vier verschillende laagpakketten te onderscheiden (De Mulder 2003).

Van deze vier laagpakketten is er een waarop het grafveld van Naaldwijk lijkt te liggen. Dit zogenaamde laagpakket van Walcheren wordt in De Mulder (2003, 316) als volgt beschreven: *“Het laagpakket van Walcheren bestaat uit zeer fijn en matig fijn zand en zandige tot matig ziltige klei. De zandige afzettingen zijn in getijdegeulen en op zandplaten afgezet. Vooral de kleien die aan de bovenkant van het laagpakket voorkomen, zijn (...) het resultaat van mariene overstromingen van laagliggende kustgebieden.”*

Afbeelding 1: Kaart van de ondergrond van het gebied rondom Naaldwijk (naar: <http://www.dinoloket.nl/data/download/maps/images/geologische%20overzichtskaart%20van%20Nederland%202010.pdf>)

Het laagpakket van Walcheren is op zijn beurt ook weer onder te verdelen in verschillende lagen (De Mulder 2003). Van de vier lagen waaruit het laagpakket van Walcheren bestaat, is niet op te maken in welke laag we het grafveld moeten plaatsen. Om hier zeker van te zijn zouden er boringen nodig zijn op de oude vindplaats van het grafveld. Dat voert in dit onderzoek te ver. Daarnaast is de voormalige vindplaats bebouwd, waardoor het niet mogelijk is daar nog te boren.

Nu hebben we dus de lithologische lagen waarop het grafveld zich bevindt kunnen bepalen. Maar los van hiervan, lijkt er op de geologische kaart uit 1979 meer aan de hand te zijn.

Op de kaart is een gedeelte te zien, wat lijkt te bestaan uit een voormalige geul. Naast de geul zijn er ook oude en nieuwe duinen in de omgeving van Naaldwijk te vinden, evenals veenafzettingen. Als we de topografische kaart en de geologische kaart naast elkaar leggen, en de locatie van het grafveld bekijken, lijkt het erop dat het grafveld op de geulafzettingen ligt.

Geulafzettingen liggen vaak wat lager in het landschap, waardoor deze vaak ook natter zijn. Van het gebied rondom Naaldwijk is het bekend dat het een relatief nat gebied was, ook in die periode. In de omgeving vond veenvorming plaats. Hoe nat het was ten tijde van de aanleg van het grafveld is niet precies te zeggen. Het is waarschijnlijk wel een droog gebied geweest, gezien de duinen in deze periode een aaneengesloten rij vormden. Het is bijvoorbeeld bekend dat er in de 11^e/12^e eeuw doorbraken zijn geweest in het gebied, wat Midden-Delfland, wat enkele kilometers ten zuiden van Naaldwijk ligt, onder water heeft gezet (Bult 2011).

ADC ArcheoProjecten heeft in 2004 onderzoek gedaan naar de nederzetting in Naaldwijk (Van der Feijst *et al.* 2008). In de publicatie van dit onderzoek, hebben zij ook een passage in het boek opgenomen dat fysisch-geografisch onderzoek omvat. Over het gebied achter de strandwallen zeggen zij het volgende: *Achter de strandwallen ontstond er een moerasgebied, met sterke veengroei*” (rond 5005 v. Chr.) (Van der Feijst *et al.* 2008, 17). Ook dit lijkt dus te wijzen op een nat gebied achter de strandwallen, waar ook het grafveld moet hebben gelegen.

3.4 De locatie van de nederzetting

De nederzetting die mogelijk bij het grafveld hoorde, lijkt op een andere plaats in het landschap te liggen. De ondergrond is in essentie dezelfde (formatie van Naaldwijk, laagpakket van Walcheren) maar zoals het grafveld in de oude geulafzetting lijkt te liggen, lijkt de nederzetting op een oude strandduin te liggen. Het is waarschijnlijk dat dit een bewuste keuze is geweest van de mensen die de nederzetting bewoonden. Het is al vanuit de prehistorie bekend dat de woonplaatsen van de mensen veel voorkomen op wat hogere gronden, zoals donken en rivier- en strandduinen. In de vroegmiddeleeuwse

periode lijkt het zo te zijn dat de kust aaneengesloten was, maar het is bekend dat er verschillende doorbraken zijn geweest door de duinen (Staalduinen 1979) en dat het voor de mensen in het achterland weer lastiger was om droge voeten te houden.

Uit Ploegaert (2005) blijkt dat er inderdaad op de oude duinen, die ook duidelijk zichtbaar zijn op de kaart uit 1979, bewoningssporen zijn aangetroffen. De dateringen van deze sporen vallen echter in de Romeinse tijd en in de Centrale Middeleeuwen (10^e tot 12^e eeuw) (Ploegaert 2005). Dit lijkt niet overeen te komen met de Merovingische dateringen van het materiaal uit het grafveld. Niettemin zijn er bij opgravingen in 2004 door ADC ArcheoProjecten sporen aangetroffen uit de vroege middeleeuwen. In het boek dat door ADC ArcheoProjecten is geschreven naar aanleiding van de opgravingen in 2004, blijkt dat er een continue en vrij intensieve bewoning is geweest van de strandduin (Van der Feijst *et al.* 2008). Naast de verschillende sporen uit andere perioden, zijn er waterputten en aardewerk scherven aangetroffen uit de vroege en late middeleeuwen. (Van der Feijst *et al.* 2008). Het lijkt dus waarschijnlijk dat we te maken hebben met de nederzetting die bij het grafveld heeft gehoord.

De nederzetting heeft gedurende de gehele bestaansperiode op de strandwal gelegen, al was deze strandwal nog aan verandering onderhevig (van der Feijst *et al.* 2008, 19).

3.5 Verschil in locatiekeuze

Uit het bovenstaande valt af te leiden dat de nederzetting en het grafveld op verschillende locaties in het landschap gesitueerd zijn. De nederzetting ligt als het ware hoog en droog op het zand van de oude duinen, terwijl het grafveld in het natte, wellicht moerasachtige land achter de strandduinen ligt. Waarom hiervoor gekozen is, is moeilijk te zeggen. Wellicht had het natte gedeelte van het landschap een bijzondere betekenis voor de mensen. Het is immers al vanuit de Brons- en IJzertijd bekend dat er 'rituele' deposities op natte plaatsen in het landschap hebben plaatsgevonden. Het lijkt zelfs zo dat verschillende objecten een eigen plaats hadden om achtergelaten te worden (Fontijn 2008). Wellicht dat er in de periode van het grafveld nog een herinnering bestond aan deze rituelen.

4 Beschrijving en datering van het materiaal

In dit hoofdstuk zal het materiaal beschreven worden dat in 1906 opgegraven is. Dit materiaal bestaat voornamelijk uit knikwandpotten. Aan de hand van de knikwandpotten zal ik een datering geven aan het aardewerk. Uiteindelijk hoop ik zo te kunnen bepalen in welke periode het grafveld ongeveer in gebruik is geweest.

Het dateren en indelen van het aardewerk doe ik op grond van twee verschillende typologieën. De eerste die ik zal gebruiken is de typologie van Siegmund (1998). Deze typologie is vooral gebaseerd op de verschillende maten van de hoogte, de breedte van de pot op de knik en de diameter van de mond en hun onderlinge verhoudingen (Siegmund 1998). Dit levert wel een probleem op, gezien een groot deel van het materiaal uit Naaldwijk niet uit complete potten bestaat. In sommige gevallen is de scherf niet precies te plaatsen in zijn typologie.

De tweede typologie die ik gebruik, is die van Müssemeier, Nieveler, Plum en Pöppelmann (2003). Zij baseren hun typologie vooral op basis van de verschillende soorten versiering die op de potten voorkomen. Een kleinere rol in deze typologie is weggelegd voor de vorm, op basis waarvan in enkele gevallen een nauwkeuriger datering is te maken (Müssemeier *et al.* 2003).

De typologie die zij hebben opgesteld zal ik vergelijkingen met de versieringen op het materiaal dat uit Naaldwijk afkomstig is.

Het indelen van het aardewerk uit Naaldwijk zal ik doen aan de hand van de tekeningen die voor het onderzoek van Dijkstra (2011) naar de Merovingische periode in het Zuid-Holland zijn gemaakt.

De nummering die ik gebruik, zijn de inventarisnummers van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO). De stukken staan onder deze naam opgeslagen. De nummers neem ik over van de tekeningen van M. Dijkstra. Blijkbaar is er enige verwarring ontstaan over de nummering, gezien er in twee gevallen een vraagteken achter het nummer staat, en er twee nummers (H1906.12.10 en H1906.12.12) twee keer voorkomt. In het laatste geval heb ik zelf een a en een b achter het nummer geplaatst, zodat de stukken nog wel uit elkaar te houden zijn.

Ik zal beginnen met het beschrijven van de complete potten. Daarna zal ik de determineerbare incomplete potten en scherven beschrijven. Vervolgens behandel ik de gedraaide onetermineerbare scherven, en daarna de handgevormde

ondetermineerbare scherven. Als laatste zal ik de paar scherven beschrijven die niet tot de knikwandpotten behoren. Indien mogelijk zal ik deze wel benoemen met behulp van andere literatuur.

Voor de beschrijving van de verschillende types in de literatuur, zie de tabel 1 voor de typebeschrijving van F. Siegmund en tabel 2 voor de typebeschrijving van Mússemeier *et al.* Voor een uitgebreide beschrijving van de gebruikte methoden, zie hoofdstuk 1.

4.1 Complete potten

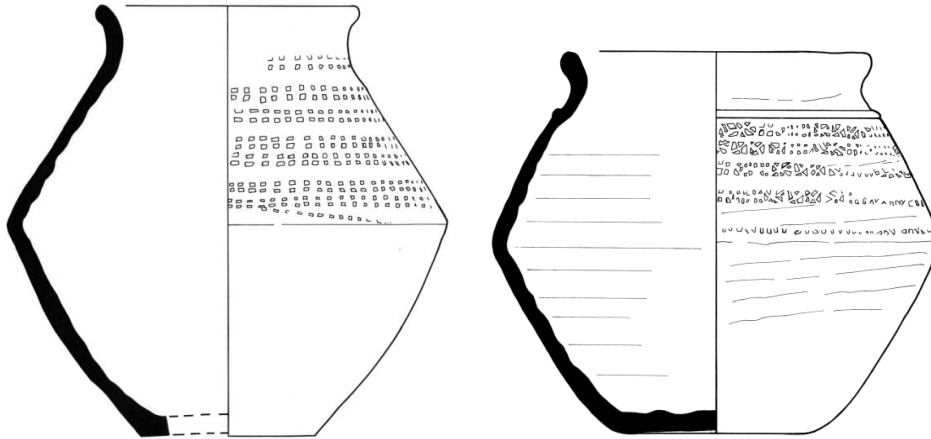
H1906/12.1

De eerste in de rij van complete knikwandpotten is een pot met een wat slankere vorm, die iets hoger is dan de meeste andere potten uit Naaldwijk. De versiering bevindt zich op de bovenste helft van de pot. Deze bestaat uit een meerregelig rolstempel van kleine vierkantjes. De reden dat dit mogelijk anders kan zijn, is het feit dat aan de onderste rand van de versiering een soort foutje is gemaakt, waardoor een enkel rijtje vierkantjes schuin afloopt.

De versiering lijkt gegroepeerd te zijn, achtereenvolgens van boven naar beneden, een zone met twee rijen vierkantjes, weer twee rijen vierkantjes, weer twee rijen vierkantjes, dan een zone met vier rijen vierkantjes en nog een zone met vier rijen vierkantjes, telkens met een lege zone ertussen. De versiering van de pot lijkt op die van H1906/12.13.

Volgens de typologie van Siegmund (1998) valt deze pot op basis van de maten van de pot onder grondvorm 5, waarna deze uitkomt in type Kwt 3.23 (Siegmund 1998, 131). Deze dateert in fase 8A en 8B (610 tot 640 AD).

Bij Mússemeier *et al.* (2003) valt deze pot onder het type Kwt 5B (Mússemeier *et al.* 2003, 61) die dateert in fase 5 tot 7 (565 tot 640/650 AD).

Afb. 2: H1906/12.1 (links, schaal 1:1,4) en H1906/12.4 (schaal 1:3,4) (tekeningen Menno Dijkstra)

H1906/12.4

Dit is een complete pot met een eenregelig, complex rolstempel, zonder onderbreking dus van de vroege soort volgens Siegmund (1998). Naast het rolstempel is er ook een uitstekende richel op de pot aangebracht als versiering, welke tussen de rolstempelversiering en de mond is geplaatst. Door de tekening is het niet helemaal duidelijk hoeveel rijen van stempelindrukken er aanwezig zijn, maar het lijken er minimaal vijf te zijn. Onder de uitstekende richel, zitten twee rijen van stempelindrukken vrij dicht op elkaar. Tussen de tweede en de derde rij zit een smalle zone zonder versiering, en tussen de derde en de vierde rij is de zone zonder versiering wat breder. Tussen de vierde en de vijfde regel zit ook weer een zone zonder versiering. De vijfde regel lijkt maar half gelukt te zijn, gezien maar de helft van de rolstempel zichtbaar is. Na het meten van de lengte, breedte en hoogte van de pot komt deze in de typologie van Siegmund uit bij type Kwt 3.12 (Siegmund 1998, 130). De datering van dit type valt in fase 6 (570 tot 585 AD).

Op basis van de eenregelige, gecompliceerde rolstempel valt deze pot bij Müssemeier *et al.* (2003) in de groep van type Kwt 5G (Müssemeier *et al.* 2003, 62). Dit type dateert in fase 5 en 6 (565 AD tot 610/620 AD).

H1906/12.12a

Dit is een kleine, brede knikwandpot. De diameter van de mond lijkt bijna even breed te zijn als de breedte van de buik. De versiering bestaat uit een eenregelige stempelindruk

van driehoekjes, welke zich bevindt zich op de bovenwand van de pot. Er zijn vijf rijen driehoekjes, telkens met een smalle lege zone ertussen.

In de typologie van Siegmund (1998) is deze pot van het type Kwt 2.11 (Siegmund 1998, 129), dat dateert in fase 4 (530 tot 555 AD).

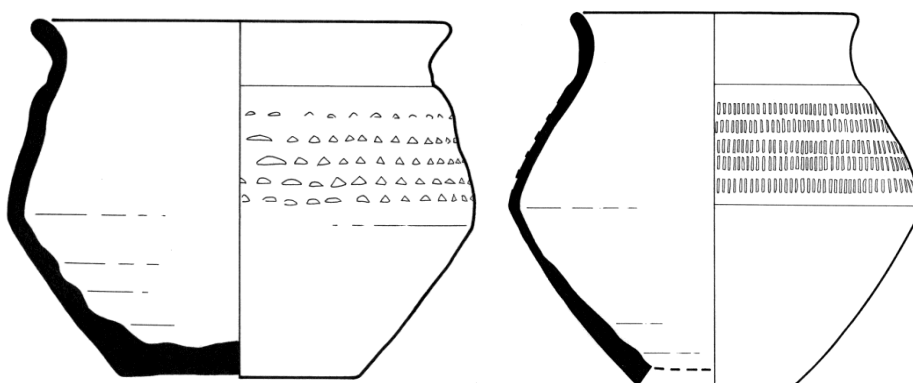
Aan de hand van Mússemeier *et al.* (2003) is deze vorm bijna niet in te delen. De kleine, brede vorm lijkt te wijzen op een vroege datering, terwijl de eenregelige versieringsvorm op een latere datering lijkt te wijzen. De versiering van een eenregelige stempel bestaande uit driehoekjes wordt overigens niet genoemd in deze typologie.

H1906/12.14

Dit is een kleine, enigszins brede knikwandpot. De versiering bestaat uit stempelindrukken van langwerpige rechthoeken, op de bovenste helft van de pot. Deze is in te delen in vijf zones. De eerste zone bestaat uit twee rijen van indrukken, dan een smalle zone zonder versiering. Dan weer een zone met 2 rijen rechthoeken, gevolgd door een smalle lege zone. En als laatste een zone met één rij van rechthoeken. De stempelindruk lijkt eenregelig te zijn.

Na het meten van de lengte, breedte en de hoogte kan deze pot als type Kwt 3.12 in de typologie van Siegmund (1998, 130) gedetermineerd worden. De datering van deze pot valt in fase 6 (570 tot 585 AD).

In de typologie van Mússemeier *et al.* (2003) valt deze pot in de categorie Kwt 5E (Mússemeier *et al.* 2003, 62). De datering van deze groep is fase 5 tot het begin van fase 7, met het zwaartepunt in fase 5 en 6 (565 AD tot 610/620 AD).

Afb. 3: H1906/12.12a (links, schaal 1:2,4) en H1906/12.14(schaal 1:4,2; tekeningen Menno Dijkstra)

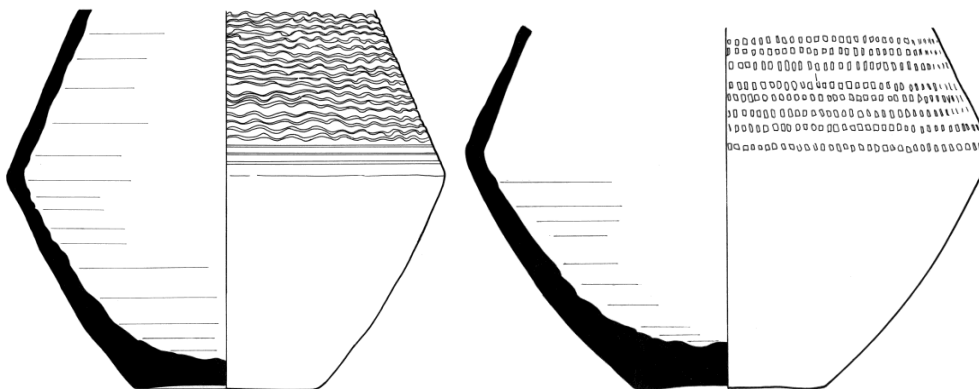
4.2 Determineerbare incomplete potten en scherven

H1906/12.3

Dit is een pot die voor een groot deel nog compleet is. Alleen de rand en een stuk van onbekende grootte van de bovenwand van de pot ontbreken. De versiering bestaat uit 19 (nog zichtbare) golflijnen, en aan de onderkant van de versiering zijn er drie rechte groeven aangebracht. De versiering loopt door tot net boven de knik.

Omdat van deze pot de hoogte niet is te bepalen, is het moeilijk om de grondvorm volgens Siegmund te bepalen. Doordat er wel een groot deel van de hoogte nog bewaard is gebleven, is wel te zeggen dat het een van grondvormen 3, 4, of 5 geweest is; voor de grondvormen 1 en 2 is deze pot ook zonder de rand al te hoog. Het meest waarschijnlijk is dat deze pot valt onder type Kwt 2.32 (Siegmund 1998, 129). Deze dateert in fase 5 (555 tot 570 AD).

Door het type van versiering is deze pot wel goed onder te brengen in de typologie van Müssemeier *et al.* (2003). Deze lijkt te vallen onder type Kwt 3B (Müssemeier *et al.* 2003, 59), dat dateert in fase 4 en 5 (510/525 tot 580/590 AD).

Afb. 4: H1906/12.3 (links, schaal 1:3,8) en H1906/12.5 (schaal 1:2,9; tekeningen Menno Dijkstra)

H1906/12.5

Van deze pot lijkt nog een groot deel bewaard. Bij deze pot ontbreekt de rand en een stuk van onbekende grootte van de bovenwand. De versiering is echter nog wel zichtbaar. Deze bestaat uit een eendelige rolstempel van kleine vierkantjes, al lijken de rijen wel iets gegroepeerd. Van boven naar de knik zitten er na drie rijen en dan na vier rijen een

onderbreking, onder de vier rijen is er nog één rij met vierkantjes zichtbaar.

Omdat de hoogte niet meer te meten is, is deze incomplete pot niet precies te plaatsten in de typologie van Siegmund (1998) op basis van de verschillende maten. Het beste lijkt deze te passen in typen Kwt 3.11 of Kwt 3.12 (Siegmund 1998, 130). Deze dateren beide in fase 6 (570 tot 585 AD).

Bij Müssemeier *et al.* (2003) kan deze pot zowel vallen onder type Kwt 5A als Kwt 5B, maar de voorkeur gaat uit naar type Kwt 5B (Müssemeier *et al.* 2003, 61), dat dateert in fasen 5 en 6 (565 tot 610/620 AD).

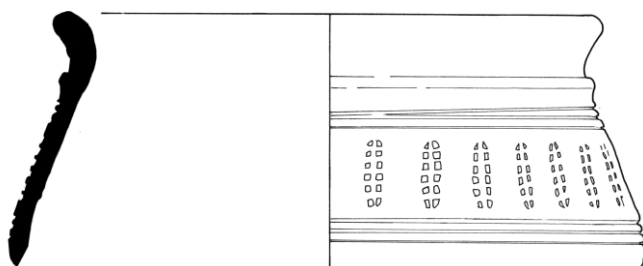
H1906/12.6

Van deze pot is alleen de bovenwand, tot aan de knik, bewaard gebleven. Of er onder de knik ook nog versiering heeft gezeten is niet zeker, maar dit lijkt niet waarschijnlijk omdat dit bij een knikwandpot niet vaak voorkomt.

De versiering bestaat uit groeven in combinatie met een eendelig stempel. De versiering is onder te verdelen in drie zones. Onder de rand bevindt zich een zone met drie groeven, daaronder volgt een zone met het stempel, en dan volgt weer een zone met drie groeven. Het stempel bestaat uit telkens twee rijtjes vierkantjes van zes vierkantjes hoog. De bovenste en de onderste vierkantjes zijn enigszins afgerond, wat de stempel een ovaal aanzicht geeft.

Ondanks dat de maten van deze pot onbekend zijn, lijkt deze pot in de typologie van Siegmund (1998) te vallen onder type Kwt 2.11 of 2.12 (Siegmund 1998, 129), waarbij de voorkeur uitgaat naar type Kwt 2.11. Beide dateren in fase 4 (530 tot 555 AD).

Aan de hand van Müssemeier *et al.* (2003) is deze pot wel preciezer te plaatsen, aangezien de versiering erg typerend is. De pot valt te plaatsen onder type Kwt 2B (Müssemeier *et al.* 2003, 58), dat dateert in fase 4 en 5 (510/520 tot 580/590 AD).

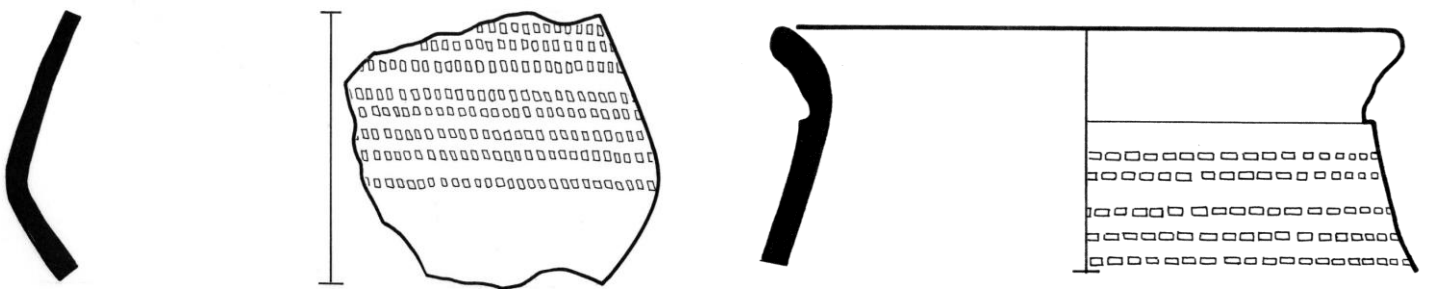
Afb. 5: H1906/12.6 (schaal 1:1,9; tekening Menno Dijkstra)

H1906/12.9

Van deze pot is alleen een deel van de wand bewaard gebleven, een deel boven de knik en een klein stukje onder de knik. Boven de knik is ook nog een deel versiering bewaard gebleven. Deze bestaat uit een rolstempel van kleine vierkantjes. Het lijkt erop dat het een eenvoudige stempel is, al zijn er vijf zones zichtbaar. De eerste zone bestaat uit drie rijen vierkantjes, al is het mogelijk dat het er meer zijn geweest, gezien van de eerste rij aan de bovenkant een deel ontbreekt. Dan een zone zonder versiering, dan een zone met vier rijen vierkantjes. Dan weer een zone zonder versiering, en de laatste zone is er een van één rij met vierkantjes.

Bij Siegmund (1998) is deze in te delen bij Kwt 3.11 of 3.12 (Siegmund 1998, 130). Beide dateren in fase 6 (570 tot 585 AD).

Ook bij Müssemeier *et al.* (2003) valt deze in te delen bij 2 groepen, namelijk bij Kwt 5A of Kwt 5B (Müssemeier *et al.* 2003, 60-61), maar Kwt 5A heeft hierbij de voorkeur en deze dateert in fase 5 en 6 (565 tot 610/20 AD).

Afb. 6: H1906/12.9 (links, schaal 1:2,1) en H1906/12.11 (schaal 1:1,5; tekeningen Menno Dijkstra)

H1906/12.11

Van deze pot is alleen de rand en een stukje van de bovenwand bewaard gebleven. Op het stuk wand is wel duidelijk nog een versiering te zien. De versiering bestaat uit een rolstempel met kleine rechthoekjes. Het is niet heel duidelijk of het een meerregelig of eenregelig rolstempel is. Er zijn vijf rijen zichtbaar, twee maal twee rijen en één enkele rij. Deze laatste rij zit echter op de rand van de pot die afgebroken is, en het is dan dus ook goed mogelijk dat ook deze rij uit een dubbele rij heeft bestaan, waarvan de onderste rij simpelweg niet bewaard is gebleven.

Bij de indeling van Siegmund (1998) lijkt deze pot het beste te passen in het type Kwt

3.11 of Kwt 3.12 (Siegmund 1998, 130), waarbij Kwt 3.12 de voorkeur heeft. Deze dateren beide in fase 6 (570-585 AD).

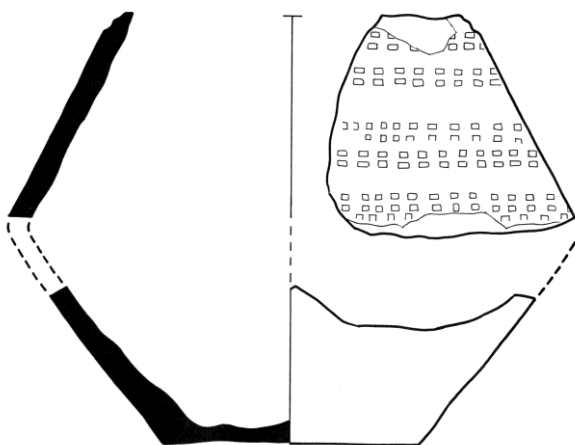
Ook bij Müssemeier *et al.* (2003) kan deze pot in meerder groepen worden geplaatst, maar hierbij heeft type Kwt 5A (Müssemeier *et al.* 2003, 60) de voorkeur. Dit dateert in fase 5 en 6 (565 tot 610/620 AD).

H1906/12.13

Van deze pot zijn een deel van de bovenwand en een deel van de onderkant bewaard gebleven. De versiering op de bovenwand lijkt er op de versiering die ook bij H1906/12.1 te zien is. Ook hier bestaat de versiering uit een meerregelig rolstempel van vierkantjes. Er is een aantal zones in te delen. De eerste zone bestaat uit twee (of meer, de bovenkant ontbreekt) rijen van vierkantjes, na een kleine zone met geen versiering is er een zone met nogmaals twee rijen van vierkantjes. Daarna een iets grote zone zonder versiering, waarna een zone volgt met vier rijen van vierkantjes. Daarna weer een zone zonder versiering en dan een zone met drie (of meer, hiervan ontbreekt de onderkant) rijen van vierkantjes.

Wederom valt deze pot onder type Kwt 3.11 of Kwt 3.12 van Siegmund (1998, 130), en dateert in fase 6 (570 tot 585 AD).

Bij Müssemeier *et al.* (2003) valt deze pot onder type Kwt 5B (Müssemeier *et al.* 2003, 61), die in fasen 5 tot 7 dateert (565 tot 640/650 AD).

Afb. 7: H1906/12.13 (schaal 1:2,8; tekening Menno Dijkstra)

4.3 Gedraaide ondetemineerbare scherven

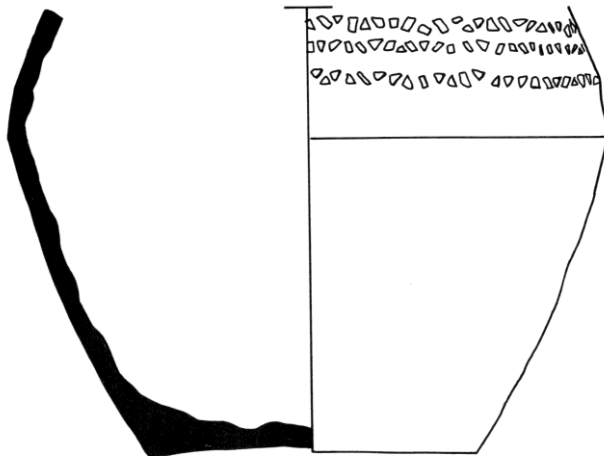
Naast de hierboven beschreven scherven en potten, is er nog een aantal scherven, die tot knikwandpotten gerekend kunnen worden, maar niet nader te dateren zijn.

H1906/12.2

Van deze pot is een redelijk groot gedeelte bewaard gebleven, vanaf de bodem tot enkele centimeters boven de knik. Ook van de versiering is nog een deel bewaard gebleven. Het lijkt een eenregelige stempelindruk te zijn, bestaande uit een enigszins rommelig geheel van driehoekjes en trapezia. De datering is echter moeilijk, omdat de maten van de pot niet bekend zijn, en de versiering in beide gebruikte typologieën niet terug te vinden is.

Bij Siegmund (1998) zou deze op basis van de eendelige rolstempel ingedeeld kunnen worden bij typen Kwt 3.11, 3.12 of 3.13 (Siegmund 1998, 130). Deze dateren allen in fase 6 en 7 (570 to 610 AD).

Bij Müssemeier *et al.* (2003) lijkt deze vorm echter nergens echt bij te passen, en deze is dan ook niet in een van de groepen in te delen.

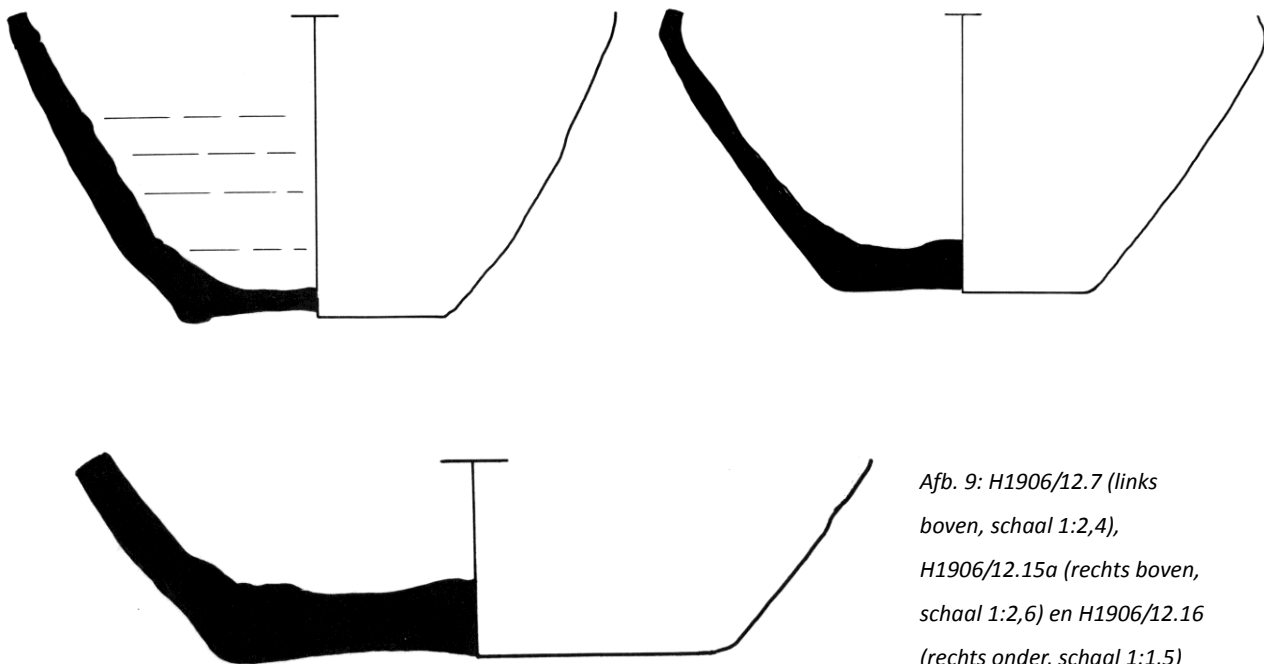

Afb. 8: *H1906/12.2* (schaal 1:2,1; tekening Menno Dijkstra).

H1906/12.7, H1906/12.15a en H1906/12.16

Van deze drie scherven is alleen van H1906/12.15 met zekerheid te zeggen dat die afkomstig is van een knikwandpot, omdat deze van de bodem tot aan de knik bewaard is gebleven. Er is echter geen versiering bewaard gebleven, en het is onbekend of deze er al dan niet is geweest.

De andere twee scherven zijn fragmenten van de bodem met een stukje wand, waarvan bij H1906/12.7 de wand bijna tot aan de knik lijkt te reiken, en van H1906/12.16 slechts een enkele centimeter boven de bodem bewaard is gebleven. De vorm van de bodem doet vermoeden dat het om een knikwandpot gaat, maar dit is niet met zekerheid te zeggen.

*Afb. 9: H1906/12.7 (links
boven, schaal 1:2,4),
H1906/12.15a (rechts boven,
schaal 1:2,6) en H1906/12.16
(rechts onder, schaal 1:1,5)
(tekeningen Menno Dijkstra)*

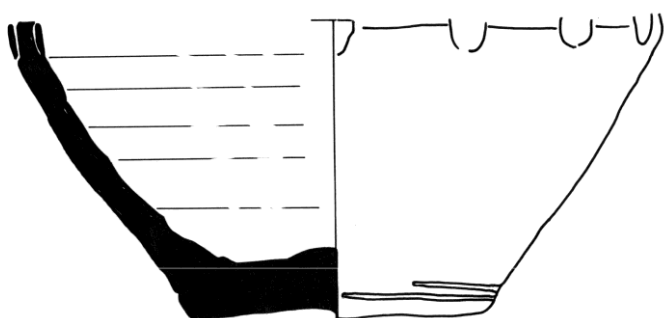
H1906/12.8

Deze pot is moeilijk te determineren, omdat alleen de onderkant van de pot, tot aan de knik, bewaard is gebleven. Bij knikwandpotten bevindt zich de versiering juist vaak op de bovenkant van de pot en die ontbreekt in dit geval. Het enige wat in dit geval zou kunnen

wijzen op een determinatie, is het feit dat er indrukken op de knik zitten, die gemaakt kunnen zijn met een vinger.

Als we echter bij Siegmund (1998) gaan kijken, schrijft hij wel over deze versieringsvorm (Siegmund 1998, 133). Hij zegt echter ook, dat aan deze versieringsvorm geen goede datering is te geven, omdat deze versiering over een lange periode voorkomt.

Ook bij Müssemeier *et al.* (2003) wordt niet duidelijk in welke groep deze versiering voorkomt. Een mogelijkheid is het type Kwt 5H (Müssemeier *et al.* 2003, 62), wat zou wijzen op een datering in fase 5 tot 7 (565 tot 640/650 AD).

Afb. 9: H1906/12.8 (schaal 1:2,4; tekening Menno Dijkstra)

H1906/12.12b en H1906/12.20

Dit zijn drie scherven (onder het nummer H1906/12.20 vallen twee scherven) die niet meer dan een paar centimeter groot zijn, en waarvan het dus onzeker is wat de oorspronkelijke vorm is geweest van de pot waar ze vanaf zijn gekomen. H1906/12.20 zijn twee fragmenten van de hoek waarmee de wand aan de bodem heeft vastgezet. H1906/12.12 is een fragment van een rand. Aan deze fragmenten is echter niets te zien dat tot een determinatie zou kunnen leiden.

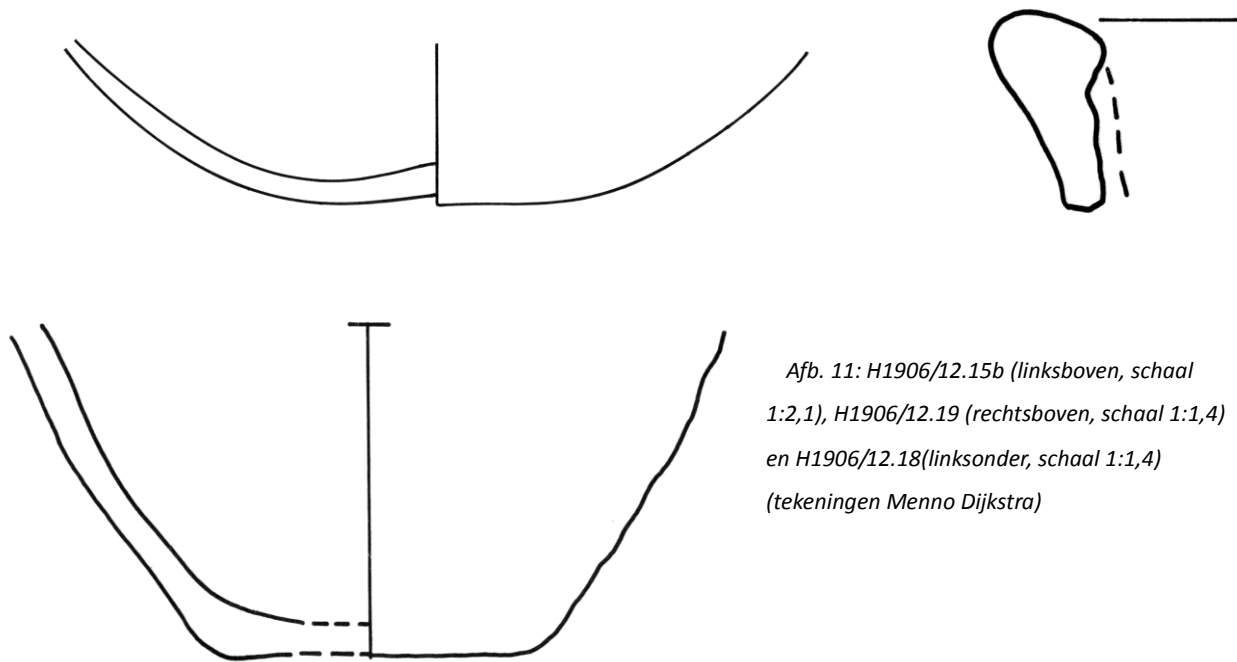
Afb. 10: H1906/12.12b (links, schaal 1:1,3) en H1906/12.20 (schaal 1:1,2; tekeningen Menno Dijkstra)

4.4 Handgevormde onbepaalde scherven

H1906/12.15b H1906/12.18 en H1906/12.19

In het hele assortiment zitten slechts drie handgevormde scherven. Deze zijn echter klein, en niet nader te determineren. Van deze pot is een deel van de bodem bewaard gebleven met een stuk opstaande wand die de vorm lijkt te hebben van een knikwandpot. Daarnaast is H1906/12.15? een stuk handgevormde bodem. Het is moeilijk te zeggen welke vorm de pot oorspronkelijk heeft gehad, omdat de verschillende helften van de tekening een enigszins andere vorm aangeven. Aan de ene kant lijkt de bodem van de pot erg rond te zijn, terwijl er aan de andere kant wel meer een hoekige vorm in lijkt te zitten.

H1906/12.19 is een handgevoemd stukje rand waar verder niet over te zeggen is.

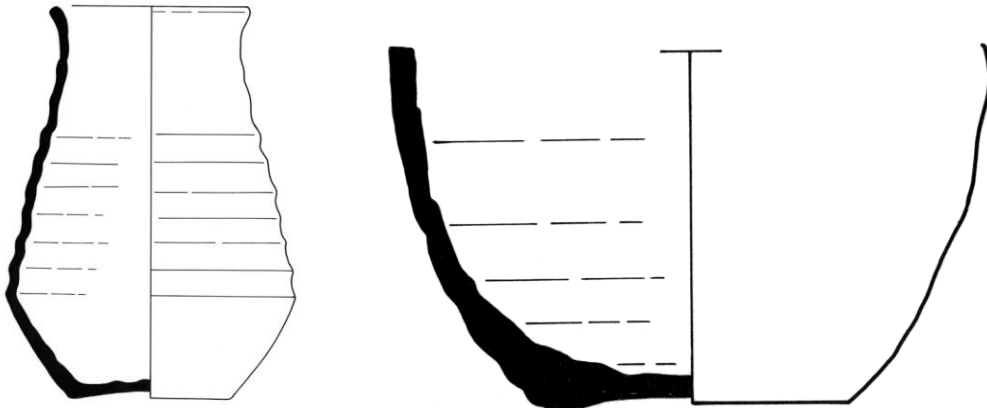
4.5 Andere vormen aardewerk

Naast de eerder genoemde vormen is er ook een aantal stukken aardewerk aangetroffen die zeker niet tot de groep van knikwandpotten behoren. Deze staan niet in de gebruikte literatuur. Waar dat mogelijk is, zijn de vormen wel uit andere literatuur gehaald.

H1906/12.10a

Dit is een soort van bekertje. De versiering bestaat eruit dat het middelste gedeelte van de wand van dit bekertje geribbeld is. Deze ribbels ontstaan doordat er 6 ongeveer vingerbrede groeven over het bekertje zijn getrokken. Het bekertje is ongeveer 15 cm hoog, en op het breedste punt is het ruim 11 cm breed.

Omdat dit een bekertje is, en geen knikwandpot, komt het niet voor in de gebruikte typologie. Echter, in een ander, Frans typologisch werk staat een bekertje dat erg sterk op het bekertje uit Naaldwijk lijkt (Legoux *et al.* 2004). In deze typologie valt het bekertje onder nummer 397, met een datering van MA3 tot MR2 met een zwaartepunt in MR1 en MR2 (600/610 tot 660/670 AD).

Afb. 12: H1906/12.10a (links, schaal 1:4,4) en H1906/12.10b (schaal 1:1,6; tekeningen Menno Dijkstra)

H1906/12.10b

Dit is waarschijnlijk een stuk van een *Wölbwandtopf* geweest. De pot is onversierd, maar lijkt een wat onregelmatig oppervlak te hebben. Van de pot is de bodem en een stuk wand bewaard gebleven. Of het inderdaad een tonvormige pot is geweest, is niet met zekerheid te zeggen.

Tabel 1: Beschrijving van de verschillende typen van F. Siegmund (1998).

Kwt 2.11	Gegladde, brede knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering van groeven in combinatie met rozettenstempel. Grondvorm 1-3.
Kwt 2.12	Gegladde knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering van groeven in combinatie met rozettenstempel. Grondvorm 4-5.
Kwt 2.32	Gegladde knikwandpot met rechte bovenwand en groeven- of ribbleversiering.
Kwt 3.11	Gegladde, brede, open knikwandpot met rechte bovenwand. Versiert met rollstempel uit de vroege groep*.
Kwt 3.12	Gegladde knikwandpot met rechte bovenwand. Grondvorm 4. Versiert met rolstempel uit de vroege groep*.
Kwt 3.13	Gegladde knikwandpot met nauwe mond met rechte bovenwand. Versiert met rolstempel uit de vroege groep*.

*Rolstempels uit de vroeg groep zijn eenvoudige stempels zonder onderbrekingen

Tabel 2: Beschrijving van de typen van U. Müssemeier *et al.* (2003).

Kwt 2B	Knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering met stempelindrukken van meerdelige rechthoeken, meestal met groeven.
Kwt 3B	Knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering met golflijnen en groeven.
Kwt 5A	Knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering van eendelige rechthoekige rolstempel.
Kwt 5B	Knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering van meerdelige rechthoekige rolstempel.
Kwt 5E	Knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering met rolstempel van langwerpige rechthoeken.
Kwt 5G	Knikwandpot met rechte bovenwand. Versiering van doorlopende, gecompliceerde rolstempel.
Kwt 5H	Knikwandpot met rechte bovenwand. Slanke vorm met nauwe mond. Versiering van doorlopende, gecompliceerde rolstempel.

4.6 Dateringen

Als alle dateringen van het bestudeerde aardewerk naast elkaar gelegd worden, is te zien dat het materiaal in de typonologie van Siegmund (1998) van fase 4 tot fase 6 dateert, van 530 tot 585 AD (hierbij maak ik alleen gebruik van de potten die met redelijke zekerheid ingedeeld kunnen worden). In de typologie van Müssemeier *et al.* (2003) dateert het aardewerk van Naaldwijk van 4 tot fase 7, van 510/525 AD tot 640/650 AD. Het eerste wat opvalt, is dat de dateringen van Müssemeier *et al.* (2003) over een veel langere periode verspreid zijn dan de dateringen van Siegmund (1998).

De dateringsmethode van Müssemeier *et al.* (2003) is gebaseerd op de dateringsmethode van Siegmund (1998). De dateringen van de fasen zijn voor een groot deel overgenomen, maar de fase 1 en 2 van Siegmund (1998) zijn bij Müssemeier *et al.* (2003) samengevoegd, en de fasen 6 en 7 van Siegmund (1998) zijn bij Müssemeier *et al.* (2003) ook één fase geworden. Daarnaast is er bij de grenzen van de meeste fasen van Müssemeier *et al.* (2003) een onzekerheid van ongeveer 10 jaar meegerekend. Hierdoor kan dus al een verschil in datering door ontstaan. Daarnaast geeft Müssemeier *et al.* (2003) vaak een datering van meerderen fasen, waar Siegmund (1998) een datering van meestal maar 1 fase geeft.

Op grond van de dateringen van het aardewerk kan echter niet gesteld worden, dat het grafveld daadwerkelijk van 530 AD tot 585 AD of van 510 AD tot 650 AD in gebruik was. Het kan namelijk zijn dat de potten die in de vroegste fasen, hier fase vier, pas dateren aan het einde van de fase. In ons geval is het dus mogelijk dat de *H1906/12.12*, die in fase 4 van Siegmund (1998) dateert, pas aan het einde van deze fase gemaakt is, en niet rond 530 AD, maar rond 555 AD dateert, wat een verschil is van een kwart eeuw. Of, in de datering van Müssemeier *et al.* (2003), niet als 510/525 AD dateert, maar als 565 AD, waar dus minimaal een verschil van 40 jaar aanwezig is.

Als hiermee rekening gehouden wordt bij het benoemen van de oudste en de jongste datering van het materiaal, moet dus het einde van de oudst gedateerde fase, en het begin van de jongst gedateerde fase genomen worden voor de kortste periode waarin het grafveld in gebruik is geweest. Als de datering van de langst mogelijke gebruiksperiode gezocht wordt, moet dus het begin van de oudst gedateerde fase, en het einde van de jongst gedateerde fase gebruikt worden.

Als de datering van Siegmund (1998) gevolgd wordt, is de oudste datering fase 4. Als hier

het einde van genomen wordt, is dat 555 AD. De jongste potten vallen in zijn typologie in fase 6, die begint in 570 AD. In dit geval kan dus gesteld worden, dat minimale gebruikstijd van het grafveld van 555 AD tot 570 AD (is dus fase 5 van Siegmund (1998)), wat slechts 15 jaar is. Echter, als ook de datering van het 'Franse' bekertje, H1906/12.10a, meegenomen wordt, is de periode dat het grafveld in gebruik is geweest minimaal 45 jaar geweest (van 555 AD tot 600 AD (oudst mogelijke datering van H1906/12.10a)). Als de andere uitersten gebruikt worden, dus de vroegst mogelijke en de laatst mogelijke datering, valt begin van fase 4 in 530 AD, en het einde van fase 6 in 585 AD. Hier zit een tijdsverschil van 55 jaar in. Maar wederom zorgt de datering van H1906/12.10a voor een langere tijdsperiode, namelijk van 530 AD tot 670 AD, wat dus 140 jaar is. Als er dus uitgegaan wordt van de datering van Siegmund (1998) en daarbij het bekertje H1906/12.10a als jongste stuk aardewerk gebruikt wordt, is het grafveld tussen de 45 en 140 jaar in gebruik geweest.

Bij Müssemeier *et al.* (2003) valt de oudste datering in fase 4-5, en de jongste datering in fase 5-7. Als wederom de kortste gebruikperiode van het grafveld berekend wordt, valt echter de datering van H1906/12.10a weer als jongste uit. De minimale periode die het grafveld dan in gebruik zou zijn geweest is van 590 AD (einde van fase 5 van Müssemeier *et al.* (2003)) tot 600 AD (oudst mogelijke datering van H1906/12.10a), waar dus slechts een verschil van 10 jaar in zit.

Wordt hetzelfde gedaan, maar dan voor de langst mogelijke gebruikperiode valt de datering van 510 AD (begin van fase 4 van Müssemeier *et al.* (2003)) tot 670 AD (jongst mogelijke datering van H1906/12.10a). Hier zit dus een verschil van 160 jaar tussen.

Het bepalen van de duur waarin het grafveld in gebruik is, is aldus sterk afhankelijk van de gebruikte typologie, waardoor het lastig is een goede datering van de gebruikperiode van het grafveld te bepalen.

Afgaande op het bovenstaande, zou ik de gebruikperiode van het grafveld aan de hand van het beschreven materiaal, dateren van 555 tot 620 AD +/- 50.

Bovenstaande datering is volledig gebaseerd op het materiaal dat in 1906 gevonden is. Echter, het terrein was toen al verstoord, en het is dus ook niet zeker dat er niet meer heeft gelegen dan wat er nu gevonden is. Het is goed mogelijk dat het grafveld veel langer in gebruik is geweest, maar dat het materiaal daarvan vergraven, zonder dat iemand heeft gemerkt dat er archeologisch materiaal verloren ging.

5 Naaldwijk aan zee

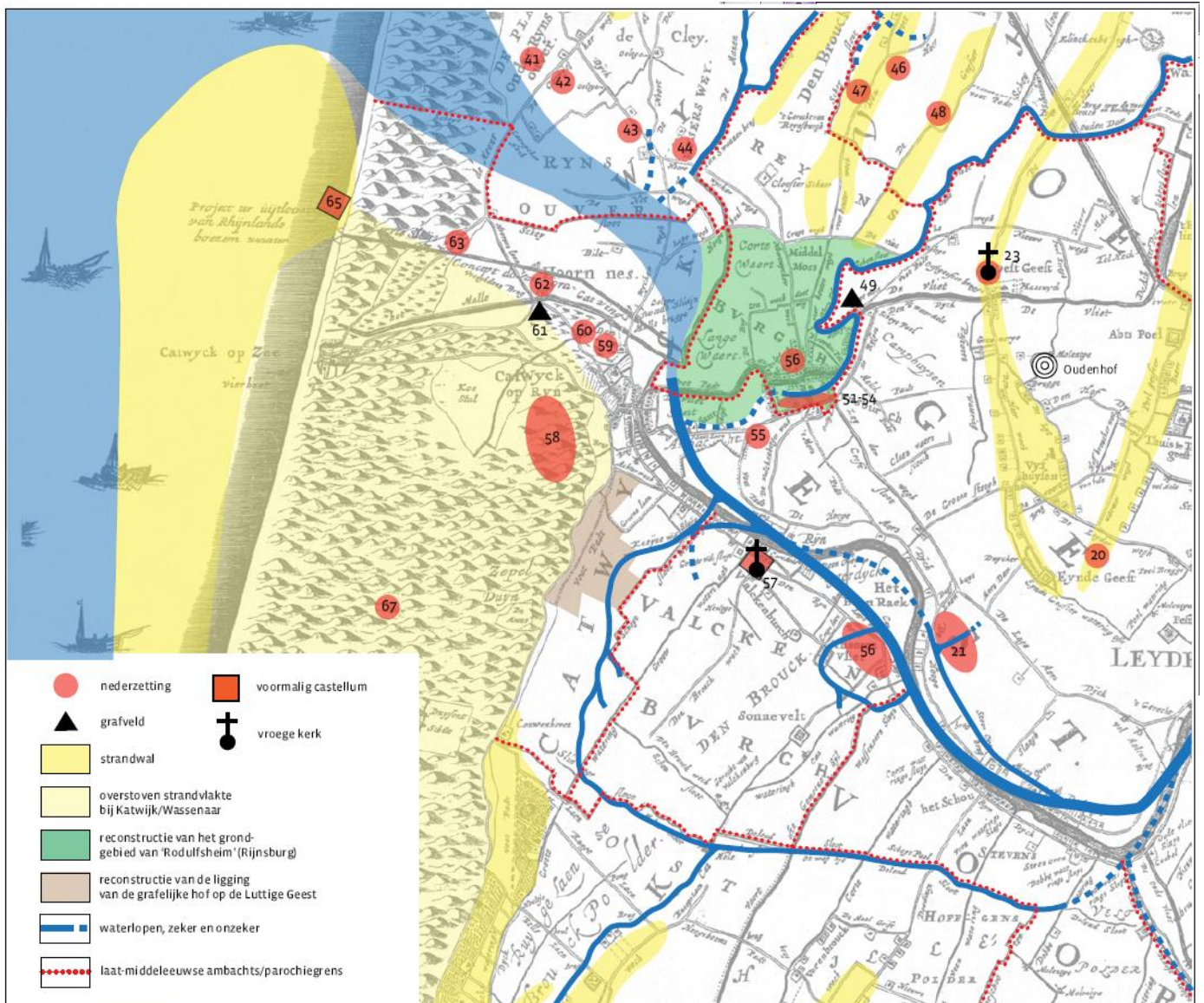
In deze scriptie behandel ik alleen de vondsten te Naaldwijk, en dan met name die uit het grafveld en in mindere mate die uit de nederzetting. Het is echter belangrijk te beseffen dat Naaldwijk niet de enige nederzetting in de omgeving was in die tijd, en dat de bewoners niet de enige mensen waren in het gebied. De bewoners moesten dus in meerdere opzichten mogelijk rekening houden met bewoners van andere nederzettingen in het gebied.

Dit blijkt ook uit het kaartje van Dijkstra (2011, 37) (afb. 13). Op dit kaartje zijn alle vindplaatsen rondom de monding van de oude Rijn uit de Merovingische periode te zien. Ondanks dat dit een kaartje is van een gebied dat noordelijker ligt dan Naaldwijk, zijn er ook Merovingische vondsten bekend uit plaatsten een stuk dicht bij Naaldwijk, bijvoorbeeld in Monster en Den Haag Solleveld (Dijkstra 2011).

Naast dat er met andere bewoners rekening gehouden moest worden, is het mogelijk dat men voordeel had van deze medebewoners. Zo is het waarschijnlijk dat er handel gedreven werd tussen de nederzettingen of tenminste goederen werden uitgewisseld. Daarnaast zullen er ook huwelijken over en weer gesloten zijn, wat ten goede komt van de genetische variatie van de nederzetting en de kansen op erfelijke ziekten verkleind. Het is onmogelijk te zeggen hoeveel mensen er in het gebied hebben gewoond in die periode. Want al was het niet zo dichtbevolkt als nu, voor een gebied met nog relatief veel water en natte plekken, zijn er al redelijk wat nederzettingen te vinden.

5.1 Bestaansmogelijkheden

Het materiaal van het grafveld geeft geen aanwijzingen over hoe de mensen in die tijd zich in hun levensonderhoud voorzagen. Omdat er bij de crematieresten wel wat botmateriaal is overgebleven, is het misschien mogelijk aan de hand van isotopenonderzoek het dieet van de bewoners van Naaldwijk vast te stellen, maar dat onderzoek kan in het kader van deze scriptie niet worden uitgevoerd. Daarbij zijn de

Afb. 13: Kaartje van Merovingische vindplaatsen aan de monding van de Rijn (Dijkstra 2011, 37)

overgebleven botresten van de crematies erg klein, en mogelijk vervuild, dus het is niet zeker dat deze methode in dit geval bruikbaar is.

Het landschap rondom het grafveld en de nederzetting, biedt verschillende bestaansmogelijkheden, meerdere van deze mogelijkheden zijn waarschijnlijk benut. Wellicht is het zo dat er meerdere manieren nodig waren om aan genoeg voedsel te komen.

Om te beginnen kan er op de strandwal zelf een vorm van akkerbouw geweest zijn. Akkerbouw op zandgrond is goed mogelijk. Het enige nadeel dat aan akkerbouw op zandgrond kleef, is dat de bodem na een aantal jaar uitgeput raakt, en een periode van

ongeveer een jaar nodig heeft om weer te herstellen voordat het bruikbaar is. Het is lastig om te zeggen hoe groot het terrein was dat men voor akkerbouw kon gebruiken. In de Merovingische tijd was de strandwal bij Naaldwijk nog verbonden met de oude strandwallen langs de Nederlandse kust. In Monster zijn ook archeologische resten gevonden die dateren in de vroege middeleeuwen (Dijkstra 2011). Het kan zijn dat een deel van het beschikbare stuk van de strandwal gedeeld moest worden met de bewoners van Monster, wat zou betekenen dat er minder grond overbleef voor de bewoners van Naaldwijk.

Een andere mogelijkheid op het gebied van levensonderhoud dat het landschap te bieden heeft, is het gebied achter de strandwal. Het is waarschijnlijk dat hier gebieden waren die de mogelijkheid boden om vee te laten grazen. Vee kan op meerdere manieren een bijdrage leveren aan het bestaan van de mensen. In de eerste plaats is er natuurlijk het vlees dat men van een dier kan verkrijgen. Daarnaast zijn er een aantal dieren die melk geven die ook door mensen gedronken kan worden (al is het niet zeker dat dit ook gedaan werd). De wol van schapen kan gebruikt worden voor het maken van lakense stof. En als een dier geslacht of gestorven is, kan ook de huid van het dier tot leer verwerkt worden. Bij het onderzoek naar de nederzetting is een aantal dierenbotten teruggevonden, wat er op lijkt te wijzen dat de bewoners inderdaad vee hebben gehad (Van der Feijst *et al.* 2008).

Naast bovenstaande manieren van levensonderhoud, is er nog een derde mogelijkheid. In hoofdstuk 2 is er beredeneerd dat het goed mogelijk is dat Naaldwijk aan een groot open water heeft gelegen, dat in directe verbinding gestaan kan hebben met de zee. Het water zou een goede mogelijkheid zijn geweest tot visvangst, wat een verrijking van het dieet van de bewoners zou zijn.

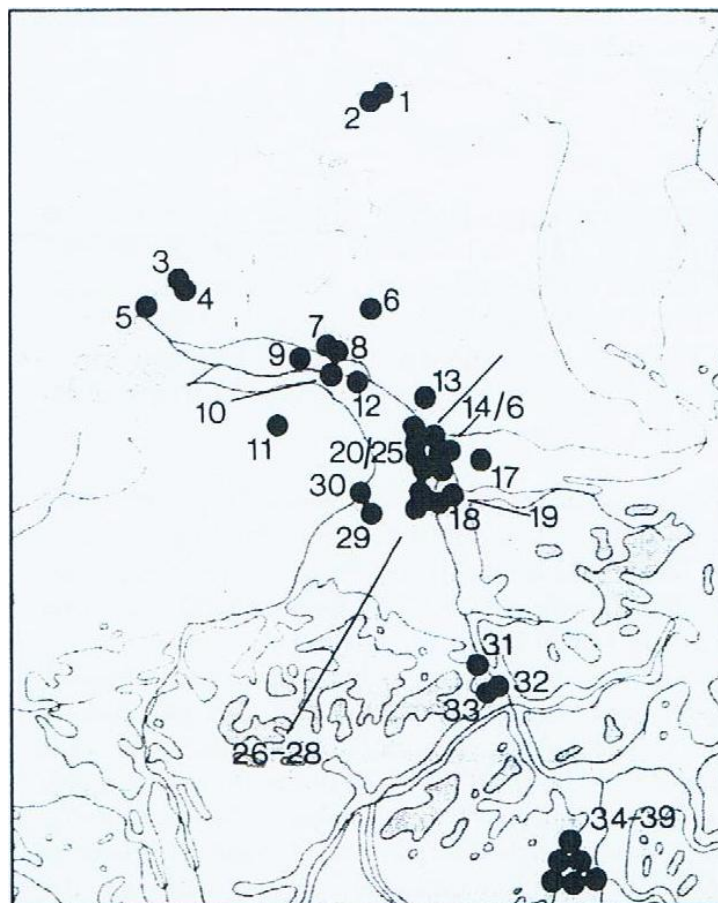
Naast vis zijn er ook nog ander dieren die in en om het water leven, zoals bijvoorbeeld de verschillende soorten vogels. Het is mogelijk dat de mensen manieren hebben gevonden om de vogels en eenden uit het gebied te vangen en te eten.

Het is aannemelijk dat de bewoners van het gebied zich ook op het water thuis voelden. Zowel de aanwezigheid van een groot water, waar veel voedsel in te vinden moet zijn geweest, als de aanwijzingen voor handel (zie hieronder) wijzen in deze richting. Wellicht hebben de mensen uit Naaldwijk zelfs op open zee gevist, gezien het water dat zich ten zuiden van de strandwal bevond, in open verbinding met de zee stond

5.2 Contacten en handel

Waar het materiaal van het grafveld geen aanwijzingen geeft tot bestaanswijze, geeft het wel een goede mogelijkheid om na te gaan of uitwisseling met andere streken plaatsvond. De gebruikte typologie in hoofdstuk 3 over het materiaal is er een die gebaseerd is op aardewerk uit het Duitse Rijnland.

Daarnaast is er in het bijzonder één stuk aardewerk van het grafveld met een versiering, die door Siegmund (1998) nader is onderzocht. Het gaat over pot *H1906/12.8*. Het gaat om de versiering van de vingerindrukken op de knik van de pot. Siegmund schrijft dat deze versiering over een lange periode voorkomt, en daardoor niet wijst op een bepaalde datering, maar dat het wel een versiering is die duidelijk te herkennen is. Hij heeft ook een afbeelding in zijn publicatie staan, waar de verspreiding van dit type versiering op is afgebeeld (Afb. 14) .

Afb. 14: Verspreiding van aardewerk met vingerindrukken op de knik van de pot. Nummers 3, 4 en 5 zijn respectievelijk Katwijk, Oegstgeest en Monster (Siegmund 1998, 131)

Op de kaart is te zien dat dit type versiering voorkomt tot ver in Duitsland, met name langs de Rijn. Dit is een aanwijzing die in de richting lijkt te wijzen van contacten langs de Rijn, en wellicht ook van handel langs de Rijn. Het is opvallend dat ook de Romeinse rijksgrens, de Limes, deze route volgde. Wellicht kan het zo zijn dat de Romeinse routes en wegen (her)gebruikt werden.

Een aanwijzing voor contacten in een heel andere richting, geeft beker *H1906/12.10a*. Dit geribbelde bekertje lijkt, zoals eerder genoemd in hoofdstuk 3, sterk op een aardewerk bekertje uit een Franse typologie (Legoux *et al.* 2004), terwijl het in de gebruikte Duitse typologie niet voorkomt. Dit bekertje lijkt er op te wijzen dat er niet alleen richting het oosten naar Duitsland contacten zijn geweest, maar ook richting het zuiden, naar Frankrijk. Het is goed mogelijk dat de contacten met het zuiden via de kust hebben gelopen. Helaas wordt er in de Franse publicatie van Legoux *et al.* (2004) geen kaartje gegeven van de verspreiding van het aardewerk dat in de typologie genoemd wordt. Het is dus ook niet te zeggen waar in Frankrijk vergelijkbare exemplaren van het bekertje van Naaldwijk gevonden worden, en over welke afstand het aardewerk, of de goederen die erin vervoerd werden, mogelijk zijn verplaatst.

Naast deze uitwisseling over grote afstanden, is het, zoals al eerder genoemd, zeer waarschijnlijk dat er ook lokaal handel is gedreven met de nederzettingen in de omgeving. Het is goed mogelijk dat de stukken aardewerk uit Duitsland en Frankrijk via vele andere plaatsen uiteindelijk in Naaldwijk terecht zijn gekomen. Het is moeilijk te zeggen of het aardewerk dat van zover kwam, ook een grotere waarde had voor de bevolking. Het aardewerk uit Duitsland lijkt vrij veel voor te komen, en hoeft dus niet zo bijzonder te zijn. Misschien is het voor een deel gewoon lokaal vervaardigd. Maar van het bekertje uit Frankrijk is er maar één gevonden. Wellicht was dit een graf van een persoon met andere connecties dan de overige overledenen. Omdat het terrein al verstoord was voor de opgraving en er geen context gedocumenteerd is, zijn hier verder geen aanwijzingen voor gevonden. Het is goed mogelijk dat de context al verdwenen was voordat Holwerda het terrein onderzocht.

6 Discussie en verder onderzoek

Naast wat er in deze scriptie gedaan is aan onderzoek, zijn er andere gebieden waar ook nog onderzoek naar gedaan kan worden met betrekking tot het grafveld van Naaldwijk. Sommige van deze gebieden zijn al besproken in de scriptie zelf, en hieronder is een aantal punten genoemd die met verder onderzoek meer duidelijkheid kunnen scheppen over het grafveld van Naaldwijk. Zo zijn er naast het aardewerk, ook nog crematieresten en ijzeren nieten bewaard gebleven in enkele urnen. Deze materialen bieden ook mogelijkheden voor verder onderzoek.

6.1 Herkomst van het aardewerk

In hoofdstuk 4 over het aardewerk is gebruik gemaakt van typologieën uit het Duitse Rijnland. In hoofdstuk 5 is gesuggereerd dat het aardewerk door middel van contacten of zelfs handel langs de Rijn uit Duitsland naar Naaldwijk is gehaald. Het is echter ook geopperd dat men mogelijk zelf het aardewerk vervaardigde. Dit is een onderwerp waar meer onderzoek naar gedaan zou kunnen worden. Vaak zijn er, aan de hand van het materiaal waarvan het aardewerk is gemaakt (zoals de klei en de magering van het aardewerk), wel uitspraken te doen over de herkomst van het aardewerk. Als blijkt dat het aardewerk inderdaad in Duitsland is gemaakt, is dat een sterke aanwijzing in de richting van handel met Duitsland. Is het aardewerk lokaal vervaardigd, dan zijn die argumenten voor handel weer minder sterk, al zal het wel waarschijnlijk blijven dat er dan contacten zijn geweest langs de Rijn. De stukken lijken te veel op elkaar om dat aan toeval toe te wijzen.

Voor *H1906/12.10a*, het 'Franse' bekertje, is dit onderzoek ook interessant. Als dit inderdaad uit Frankrijk komt, is dit een sterke aanwijzing voor lange afstandshandel. Als dit niet het geval is, is het waarschijnlijk niet te zeggen hoe het kan dat het bekertje uit Naaldwijk zo op een stuk aardewerk uit Franse typologie lijkt.

6.2 Isotopenonderzoek

Een andere mogelijkheid voor verder onderzoek, bieden de crematieresten. Tussen de crematieresten zitten ook nog enkele stukjes bot. Bot is in de archeologie een veel gebruikt materiaal voor onderzoek. De kwaliteit van het bot tussen de crematieresten heb ik niet kunnen beoordelen, dus of het bot geschikt is voor onderzoek is niet zeker.

Als dit wel het geval is, behoort isotopenonderzoek tot de mogelijkheden. Aan de hand van isotopenonderzoek van botmateriaal kunnen meerdere aspecten onderzocht worden.

Het is mogelijk aan de hand van isotopenonderzoek het dieet van het individu van wie het bot is geweest tot op zekere hoogte vast te stellen. Het zou interessant zijn om te weten of de bewoners van Naaldwijk in die periode inderdaad vis hebben gegeten, zoals in hoofdstuk 5 is gesuggereerd, en eventueel hoe belangrijk dat het aandeel van vis in het dieet is geweest.

Daarnaast is er aan afwijkende isotopen patronen soms te zien of een individu wellicht een immigrant was. Echter, hiervoor is waarschijnlijk te weinig botmateriaal van te weinig individuen bewaard gebleven. Om iets over immigratie op basis van isotopen te kunnen zeggen, is er eerst een algemeen beeld nodig van de isotopenpatronen van de populatie, waarvoor dus een minimaal aantal individuen nodig is om dat beeld te creëren. Anders is er niet te zeggen wie lokaal en wie immigrant is.

Of deze methode bruikbaar is, is afhankelijk van de kwaliteit van het botmateriaal.

6.3 IJzeren nieten

Naast aardewerk en crematieresten, is er ook nog een aantal ijzeren nieten gevonden in een van de urnen, samen met crematieresten. Dit zijn waarschijnlijk spijkers van een schild geweest. De spijkers zijn nog in redelijke staat, maar verder onderzoek zou waarschijnlijk niet veel opleveren, omdat het moeilijk is om iets te zeggen op basis van de nieten. Dijkstra (2011, 254) suggereert dat het wellicht om het graf van een krijger gaat, maar dit is bijna onmogelijk om met zekerheid vast te stellen of uit te sluiten.

6.4 Merovingische grafvelden in de omgeving van Naaldwijk

Zoals eerder gezegd in hoofdstuk 5 was Naaldwijk niet de enige nederzetting in het gebied. Ook in Monster (Dijkstra, 2011) en in Den Haag Solleveld (Waasdorp *et al.* 2008) zijn Merovingische grafvelden aangetroffen. Een vergelijking tussen de verschillende grafvelden in de omgeving kan meer informatie verschaffen over het begrafenisritueel in de Merovingische periode. Wellicht kunnen er onderlinge verschillen of juist veel overeenkomsten ontdekt worden, en aan de hand hiervan zijn er mogelijk uitspraken te doen over of, en zo ja, in hoeverre de verschillende nederzettingen eigen gewoonten en

gebruiken hebben gehad. Het is waarschijnlijk dat men zich meer verbonden voelde met mensen die dezelfde gewoonten en gebruiken hebben gehad.

6.5 Grafvelden uit andere tijdsperioden

Een van de dingen die opvielen tijdens dit onderzoek, is dat het materiaal allemaal uit de vroege middeleeuwen dateert. Echter, zoals bekend uit andere opgravingen (Van der Feijst *et al.* 2008) heeft de nederzetting die bij Naaldwijk heeft gelegen, over een veel langere periode bestaan. Ook uit die perioden zouden dus grafvondsten aanwezig moeten zijn. Blijkbaar is het grafveld dat bij de nederzetting hoorde een aantal keer verplaatst. De vraag is waar deze andere grafvelden gelegen hebben.

Het kan lastig zijn dit te onderzoeken, omdat er nu veel bebouwing in de omgeving van Naaldwijk is (met name kassen). Echt archeologisch onderzoek is dus haast onmogelijk. Toch zou het interessant zijn als we wisten waar de andere grafvelden zich bevonden. Dan zou er bijvoorbeeld gekeken kunnen worden of er een aaneengesloten datering is voor de grafvelden, waaraan wellicht (her)kolonisatiepatronen herkend kunnen worden.

6.6 Inhumaties

Bij de opgraving in 1906 zijn er alleen crematiesresten en urnen aangetroffen, en geen inhumaties. Of deze er ooit wel geweest zijn, is niet met zekerheid te zeggen, al is het wel waarschijnlijk. Het is mogelijk dat deze over het hoofd gezien zijn of al verloren waren. Het terrein was al verstoord, dus het kan goed zijn dat bij die eerdere verstoringen de inhumaties ongemerkt vergraven zijn.

Een andere mogelijkheid is dat de inhumaties door de invloed van verschillende bodemprocessen niet meer herkenbaar waren tijdens de opgraving. Daarnaast kunnen de potten ook als bijgift gebruikt zijn, i.p.v. alleen als urn.

7 Conclusie

In dit hoofdstuk zal ik de deelvragen en de hoofdvraag van het onderzoek beantwoorden. Met die antwoorden zal ik dan een conclusie trekken.

Deelvraag 1:

Wat is de geologie en de bodemsoort van het terrein waarin het grafveld is gevonden en in welke mate verschilt die van de geologie en de bodemsoort waarin de nederzetting van Naaldwijk is gevonden?

Zoals genoemd in hoofdstuk 3 ligt het grafveld van Naaldwijk achter de strandduin, op een veenachtige en wat natte ondergrond. De nederzetting ligt op een strandduin, en daarmee ligt het grafveld dus op een heel andere bodemsoort dan de nederzetting. Waarom dit zo is, is niet te zeggen. Wellicht had men de grond van de strandduin nodig voor landbouw. Of misschien had het nattere achterland een rituele betekenis voor de bewoners.

Deelvraag 2:

Wat is er in Naaldwijk aangetroffen en wat is de datering van deze vondsten?

Er zijn voornamelijk aardewerken knikwandpotten aangetroffen. In enkele van deze knikwandpotten bevonden zich crematieresten, vandaar dat het bekend is dat het om een grafveld gaat. Bij de crematieresten is ook een aantal ijzeren nieten aangetroffen. De crematieresten bieden nog mogelijkheden tot verder onderzoek.

De datering is in dit onderzoek alleen gedaan aan de hand van twee verschillende typologieën van het aardewerk. Na analyse van de dateringsresultaten, ben ik uitgekomen op een datering van 555 tot 620 AD +/- 50 voor de gebruikperiode van het grafveld.

Hoofdvraag:

Wat vertelt het grafveld van Naaldwijk ons over het grafritueel en de locatiekeuze van grafvelden in de Merovingisch periode in het Nederlandse kustgebied?

Wat betreft het grafritueel is duidelijk dat crematie plaatsvond. Of er ook inhumaties hebben plaatsgevonden is niet zeker. Het kan zijn dat deze er nooit zijn geweest, of dat ze vergaan zijn, maar ze worden in ieder geval niet in de documentatie genoemd.

Bij de locatiekeuze is het wel duidelijk dat het grafveld op een heel ander soort bodem lag dan waar de nederzetting heeft gelegen. Het kan zijn dat dit om rituele redenen zo gedaan is, maar het is niet na te gaan wat die rituelen dan geweest zijn. Om een beter beeld te krijgen van de bewoners van Naaldwijk, is verder onderzoek nodig.

Samenvatting

In deze scriptie heb ik onderzoek gedaan naar het materiaal, met de nadruk op het aardewerk, dat in 1906 aan de Zuidweg te Naaldwijk is opgegraven. Teneinde de hoofdvraag zo goed mogelijk te kunnen beantwoorden, heb ik twee deelvragen opgesteld.

De eerste deelvraag ging over de ondergrond van het grafveld ten opzichte van de bijbehorende nederzetting. Hieruit bleek dat de nederzetting en het grafveld op een verschillende plaats in het landschap lagen. De nederzetting lag op een strandduin, die vaak hoger in het landschap liggen. Het grafveld lag in het lager gelegen, wat nattere gebied achter de strandduin waar de nederzetting op lag. Het grafveld lag dus op een andere locatie in het landschap. De reden hierachter is onduidelijk.

Bij het beantwoorden van de tweede deelvraag heb ik aan de hand van de chronologieën van Siegmund (1998) en Mússemeier (2003) heb ik het aardewerk van de opgraving gedateerd. Na alle stukken individueel gedateerd te hebben, ben ik gekomen tot een algemene datering van 555 tot 620 AD +/- 50 jaar.

Na de beantwoording van de deelvragen, heb ik de hoofdvraag beantwoord. Hieruit is gebleken dat verder onderzoek nog veel informatie kan opleveren. Wel is het duidelijk geworden, dat mensen in de merovingische periode gecremeerd werden. Of er ook begraven werd, is niet duidelijk. Inhumaties zijn niet aangetroffen, maar het is goed mogelijk dat deze er wel zijn geweest, maar dat ze verloren zijn gegaan.

Bibliografie

Bult, E. J., 2011. Heren en boeren in Midden-Delfland gedurende de Middeleeuwen, in H. Groenendaal, J. Moerman, F. Van Oostrom (red.) *Historisch Jaarboek Schipluiden 2010*, 46-59.

Dijkstra, M. F. P., 2011. *Rondom de monding van Rijn en Maas: Landschap en bewoning tussen de 3e en de 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek*. Leiden: Sidestone Press.

Feijst, L. van der, J. de Bruin en E. Blom, 2008. *De nederzetting te Naaldwijk II: terug naar de sporen van Holwerda*. Amersfoort: ADC ArcheoProjecten, rapport 1271.

Fontijn, D. R., 2008. Everything in its right place? On selective deposition, landscape and the construction of identity in later prehistory, in: A. Jones (ed.) *Prehistoric Europe*, 86-106.

Holwerda, J. H., 1907. Inventarisboek 18, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Holwerda, J. H., 1935. Inventarisboek 21, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Holwerda, J.H., 1936. *De nederzetting te Naaldwijk*. Leiden: Brill.

Legoux, L., P. Périn, en F. Vallet, 2004. *Chronologie normalisée du mobilier funéraire mérovingien entre manche et lorrain*. Parijs: Bulletin de liaison de l'Association française d'Archéologie mérovingienne, N° hors série.

Mulder, E. E. J. de, M. C. Geluk, I. L. Ritsema, W. E. Westerhoff en T. E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen: Wolters Noordhoff.

Müssemeier, U., E. Nieveler, R. Plum en H. Pöppelma, 2003. *Chronologie der merowingerzeitlichen: Grabfunde vom linken Niederrhein bis zur nördlichen Eifel*. Rheinland-Verlag GmbH. Köln.

Ploegaert, P. H. J. I., 2005. *Archeologisch onderzoek Naaldwijk 'Zuidweg'*. Amersfoort: ADC ArcheoProjecten, rapport 426.

Siegmund, F., 1998. *Merowingerzeit am Niederrhein: Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und dem Kreis Heinsberg*. Köln : Rheinland-Verlag GMBH.

Staalduinen, C. J., 1979. *Blad Rotterdam west (37 W). Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000*. Haarlem: Rijks geologische dienst.

Waasdorp, J. A. en E. Eierman, 2008. *Solleveld: een opgraving naar een Merovingisch grafveld aan de rand van Den Haag*. Den Haag: Haagse oudheidkundige publicaties, nr. 10.

Website

<http://www.dinoloket.nl/data/download/maps/images/geologische%20overzichtskaart%20van%20Nederland%202010.pdf>

Geraadpleegd op 8 maart 2012

Bijlagen

Bijlage 1: Inventarislijsten van het Rijksmuseum van Oudheden

Bijlage 2: Determinatieschema van Siegmund (1998, p. 128)

Bijlage 3: Tekeningen van het aardewerk van Menno Dijkstra

Bijlage 1: Inventarislijsten van het Rijksmuseum van Oudheden

Inventaris 18 1901-1912. RMO

Oktober 1906, op het terrein van den heer Vroeg, geschonken aan het RMO

h. 1906/12.

- .1 Spitsbuikurn, Urnen wand gestempelde ruitjes
- .2 Fragment van spitsbuikurn, met stempelornament
- .3 Spitsbuikurn met golflijn ornament
- .4 Spitsbuikurn met stempelornament
- .5 Fragment van spitsbuikurn met gestempelde ruitjes
- .6 Fragment van spitsbuikurn met roostervormig gestempelde ruitjes
- .7 Fragment van spitsbuikurn, versiering ontbreekt
- .8 Fragment van spitsbuikurn; sporen van indrukversiering
- .9 Fragment van spitsbuikurn, met brede ingedrukte banden
- .10 Fragment van een onversierd urntje
- .11 Fragment van een urntje met gestempelde ruitjes
- .12 Fragment van spitsbuikurn met gestempelde driehoekjes
- .13 Fragment van spitsbuikurn met gestempelde ruitjes
- .14 Fragment van een urntje met streepjesornament
- .15 Fragment van waarschijnlijk een spitsbuikurn, versiering ontbreekt
- .16 Urnbodem
- .17 Onversierd fragment van een urn
- .18 Onversierd fragment van een urn
- .19 Bij elkaar gevonden fragmenten van een urn of pot
- .20 Kleine onbepaalde scherven
- .21 Fragment van een plat, bronzen staafje
- .22 Fragment van gesmolten? Glas

Inventaris 21, 1932-1937. RMO

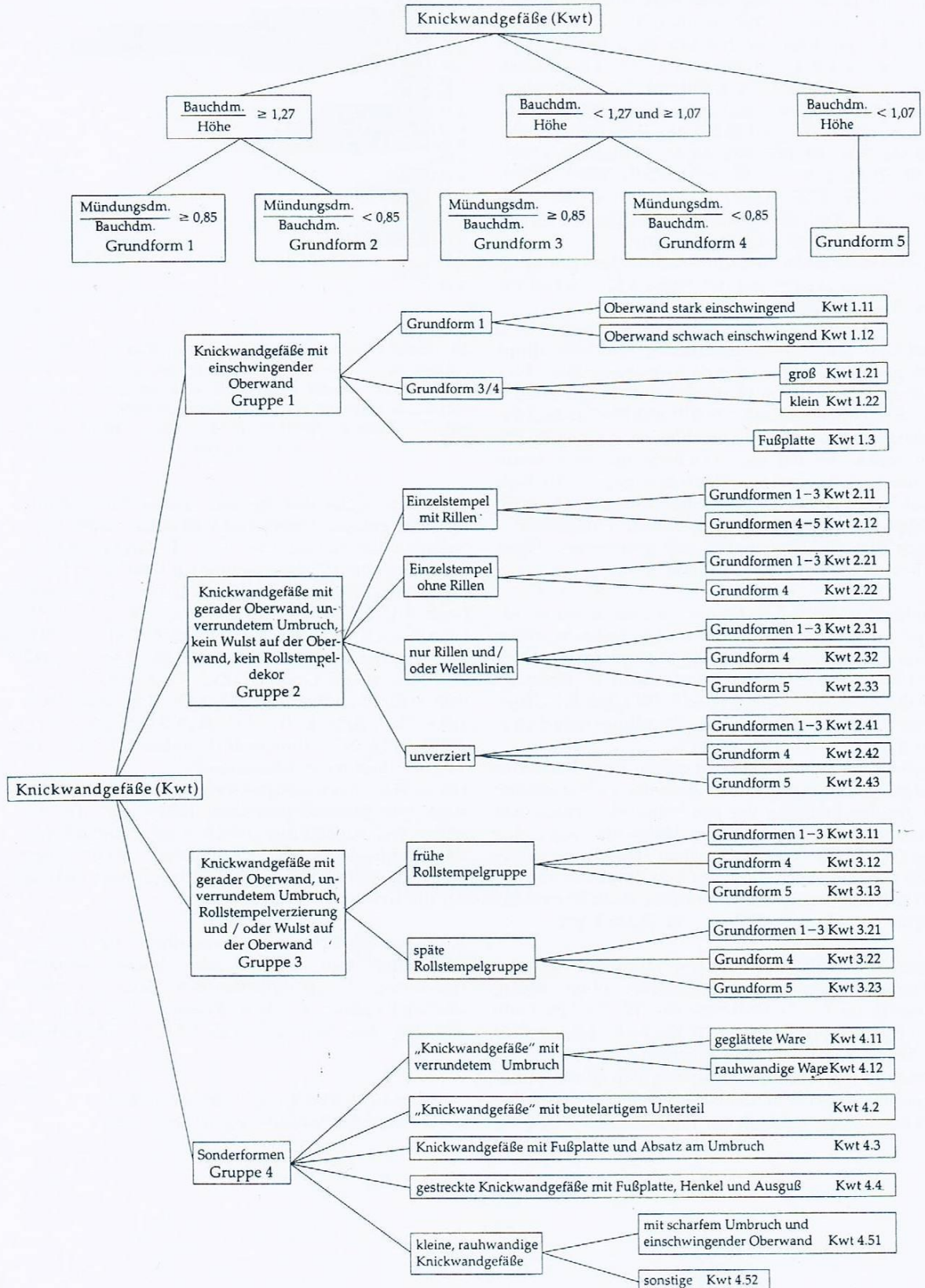
December 1935. Vroeghistorische en vroegmiddeleeuwse oudheden, gevonden te naaldwijk en verkregen door eigen opgraving. De nummers van de coupes waarin enkele groepen van scherven zijn gevonden, hebben betrekking op de coupes welke op de kaart zijn aangegeven.

h.1935/12.

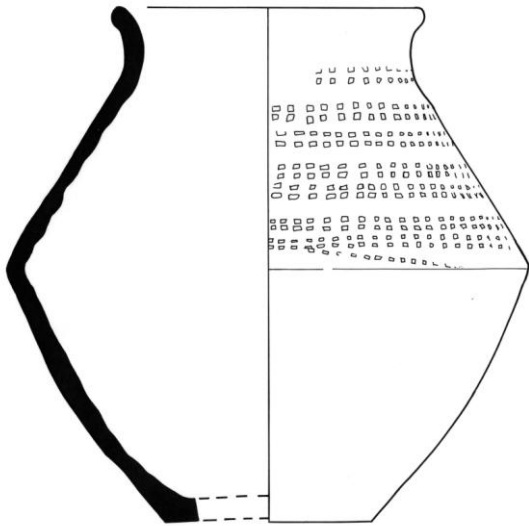
- .1 Randfragment van Fries/Badorf aardewerk
- .2 Bodemfragment van
- .3 Scherven van Fries/Badorf aardewerk
- .4 Netverzuring van gebakken aarde
- .6 Fragmenten van Romeinse dakpannen
- .7 Fragmenten van Romeins Terra-nigra-achtig aardewerk (een gerestaureerd exemplaar van Holwerda 13 met dit inventarisnummer bevindt zich in het Haags gemeentemuseum, HH157 z.j.)
- .8 Fragmenten van Romeinse grove grijze potten
- .9 Fragmenten van wrijfschalen

- .10 Fragmenten van terra sigilata
- .11 Fragmenten van kruiken en ander pijpen vaatwerk
- .12 Fragmenten van Romeins beschilderd aardewerk
- .13 Fragmenten van Romeins ruwwandig aardewerk (meest van kookpotten met hartvormig randprofiel)
- .14 Scherven van deksels van Romeins ruwwandig aardewerk
- .15 Stukken van oren en randen, meest van grote voorraadpotten
- .16 Bodemfragment van Romeins ruwwandig aardewerk
- .17 Verschillende randfragmenten
- .18 Fragmenten van Frankisch aardewerk, meest met ingedrukte vierkantjes versierd
- .19 Fragment van een Romeinse dakpan met het stempel CGPF
- .20 Stukjes versierd terra sigilata
- .21 Spinschijfje van gebakken aarde
- .22 Aardewerkscherven uit coupe 6:
 - a. Friese/Badorf scherven
 - b. Een stuk late versierde terra sigilata
 - c. Een hoorn van een koe
 - d. 3 Frankische scherven
 - e. Middeleeuwse scherven
- .23 Aardewerkscherven uit coupe 6
 - a. Fries/Badorf scherven
 - b. Vroeg middeleeuwse scherven
 - c. 2 scherfjes van Romeins pijpenaardewerk
- .24 De helft van een kraal van blauw glas
- .25 Fries/Badorf scherfjes uit coupe 3
- .26 Bronzen fibula in de vorm van een hakenkruis
- .27 Frankisch stenen spinschijfje
- .28 Vierkant stukje leisteen waarin een groot aantal figuurtjes, allen bestaande uit combinaties van cirkeltjes, zijn uitgeslepen
- .29 Benen pen of haarnaald
- .30 Scherfje van een Romeinse kruikje en een Frisch/badorfsch scherfje uit coupe 9
- .31 Scherven van Fries/Badorfsch aardewerk uit coupe 1
- .32 Scherven uit waterput A
- .33 Scherven uit coupe 14
- .34 Scherven uit coupe 13
- .35 Scherven uit coupe 12 (scherven van 3 Romeinse kookpotten met hartvormig randprofiel)
- .36 Scherven uit coupe 16
- .37 Scherven uit coupe 10
- .38 Scherven uit coupe 12

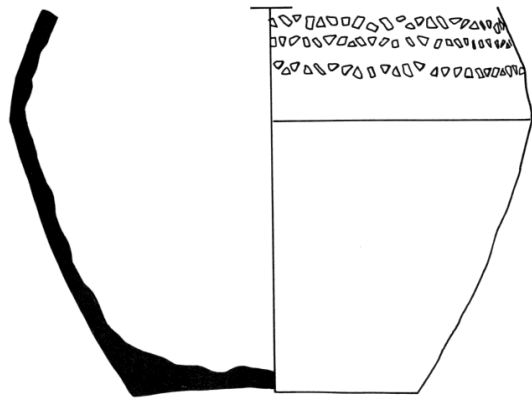
Bijlage 2: Determinatieschema van Siegmund (1998, p. 128)

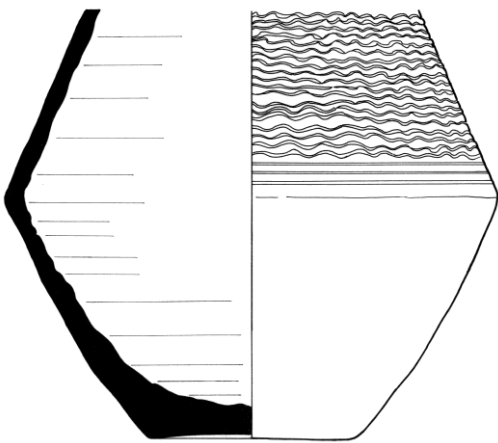
Bijlage 3: Tekeningen van het aardewerk van Menno Dijkstra

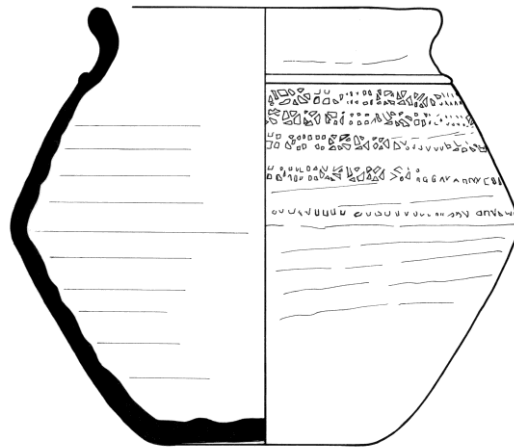
H1906.12.1 (schaal 1:2,9)

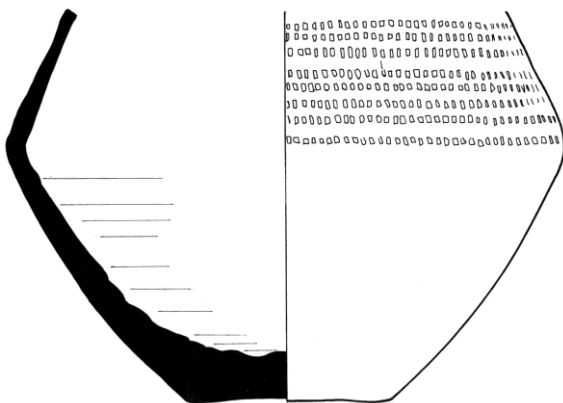
H1906.12.2 (schaal 1:2)

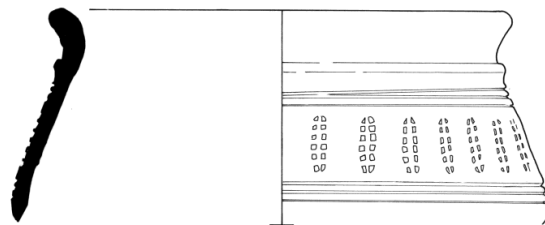
H1906.12.3 (schaal 1:2,9)

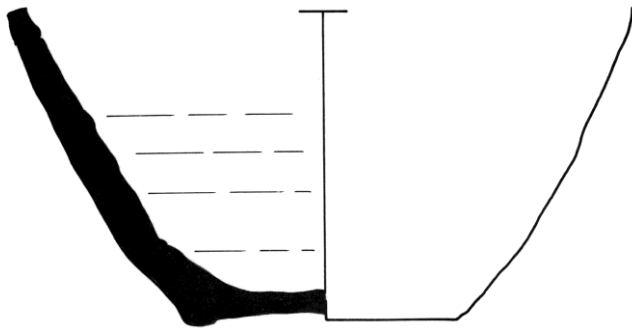
H1906.12.4 (1:2,6)

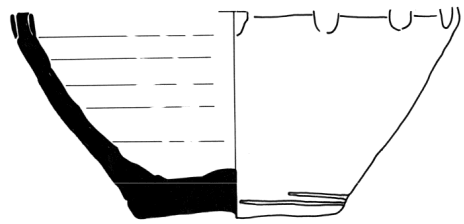
H1906.12.5 (1:2,3)

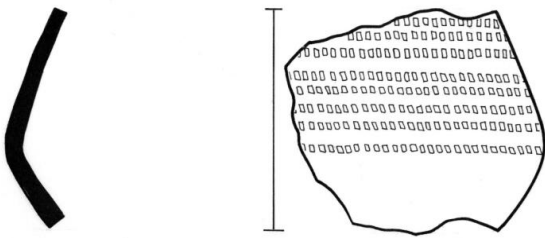
H1906.12.6 (schaal 1:2,8)

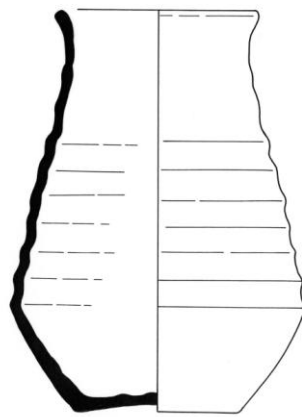
H1906.12.7 (schaal 1:2)

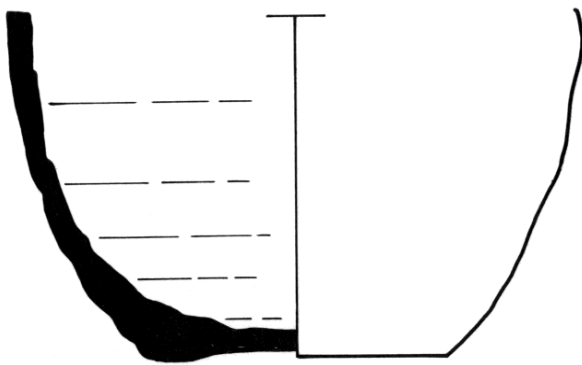
H1906.12.8 (schaal 1:2,9)

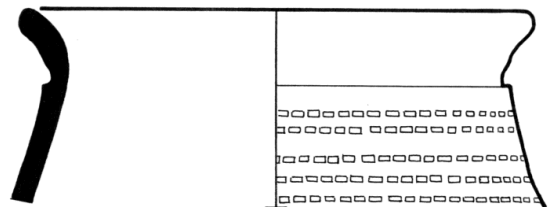
H1906.12.9 (schaal 1:2,2)

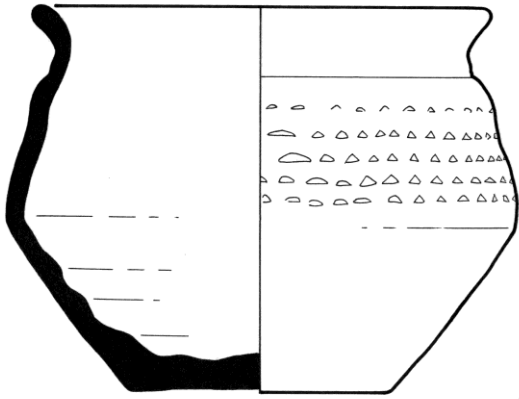
H1906.12.10a (schaal 1:2,9)

H1906.12.10b (schaal 1:1,4)

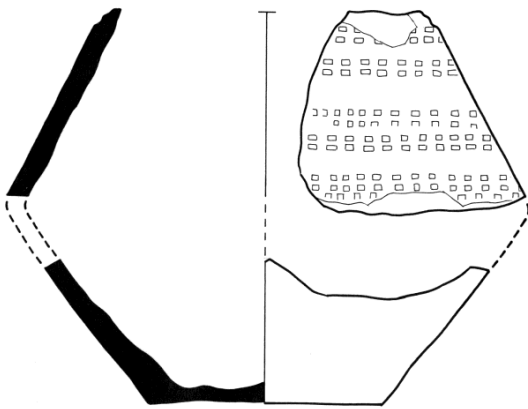
H1906.12.11 (schaal 1:1,6)

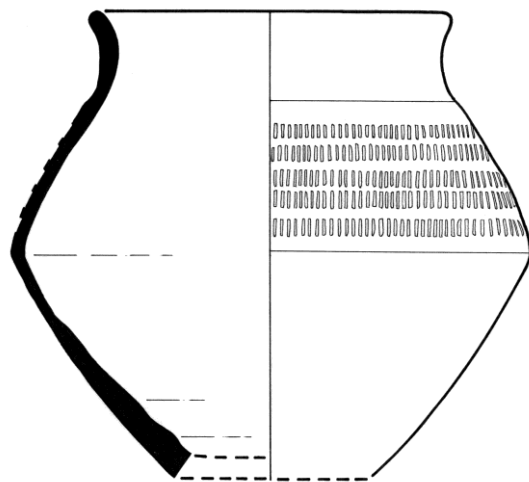
H1906.12.12a (schaal 1:1,9)

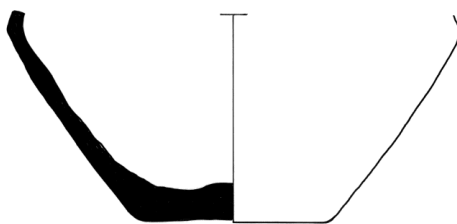
H1906.12.12b (schaal 1:1)

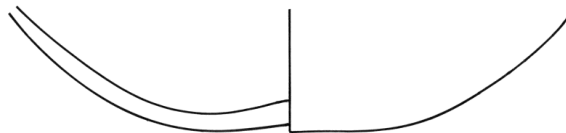
H1906.12.13 (schaal 1:2,6)

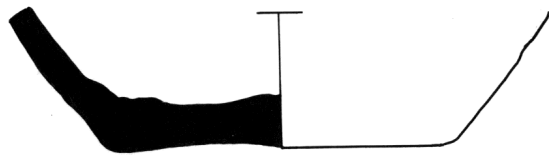
H1906.12.14 (schaal 1:2,2)

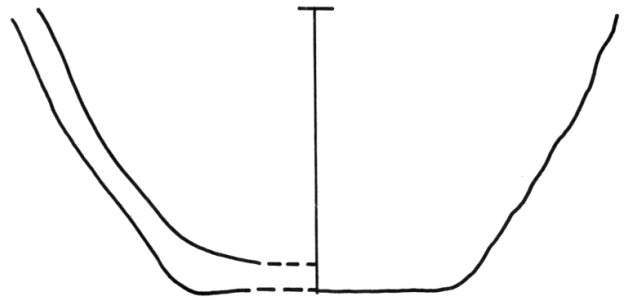
H1906.12.15a (schaal 1:2,9)

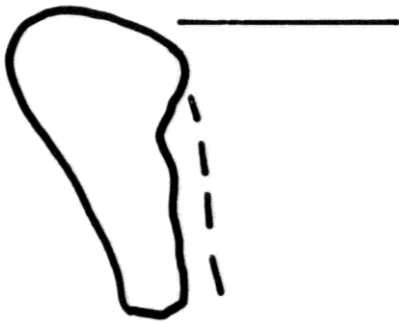
H1906.12.15b (schaal 1:2,3)

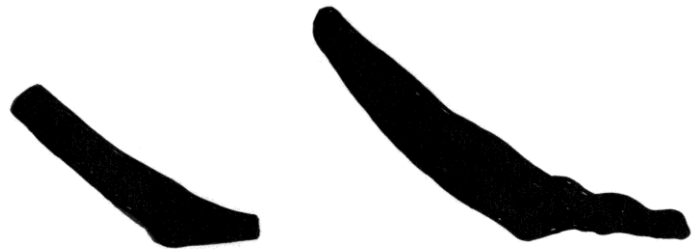
H1906.12.16 (schaal 1:1,9)

H1906.12.18 (schaal 1:1,5)

H1906.12.19 (1,4 vergroot)

H1906.12.20 (schaal 1:1)